

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ
УКРАЇНИ

КАФЕДРА ТУРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю 242 Туризм,
освітньою програмою «Туристично-екскурсійне обслуговування»

на тему: **«СПЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»**

здобувачки вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
Коваль Єлизавети Валеріївни

Науковий керівник: Попович С. І.
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Антоненко В. С.
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри готельно-ресторанного
туристичного бізнесу
Київського університету культури

Рекомендовано до захисту на засіданні
кафедри (протокол № 11 від 05.05.2023 р.)

Завідувач кафедри: Бабушко С.Р.
доктор педагогічних наук, професор

(підпис)

Київ – 2023

ЗМІСТ

стор.

АНОТАЦІЯ. ANNOTATION	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЛЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ	7
1.1. Сутність основних термінів і понять дослідження	7
1.2. Ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми	13
1.3. Зарубіжний досвід розвитку спелеотуризму	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	23
2.1. Характеристика ресурсного потенціалу вітчизняного спелеотуризму	23
2.2. Основні етапи розвитку спелеотуризму в Україні	33
2.3. Організація спелеотуристичної діяльності в Україні на сучасному етапі	40
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	49
3.1. Сучасні проблеми організації вітчизняного спелеотуризму	49
3.2. Стратегічні напрями та пріоритети розвитку спелеотуризму в Україні	52
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	61
ДОДАТКИ.....	66

АНОТАЦІЯ.

Коваль Є. В. Спелеологічний туризм в Україні: стан та перспективи розвитку. – Рукопис.

Випускна кваліфікаційна робота за спеціальністю 242 Туризм, спеціалізації «Туристично-екскурсійне обслуговування». – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ. 2023.

Випускну кваліфікаційну роботу присвячено висвітленню сучасного стану та перспектив розвитку спелеологічного туризму в Україні. Авторкою визначено сутність поняття «спелеологічний туризм», з'ясовано його класифікацію і ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми, висвітлено зарубіжний досвід розвитку спелеологічного туризму. Охарактеризовано ресурсний потенціал та основні етапи розвитку вітчизняного спелеотуризму, проаналізовано організацію спелеотуристичної діяльності в Україні на сучасному етапі. Окреслено проблеми та стратегічні напрями й пріоритети розвитку спелеологічного туризму в Україні.

Ключові слова: спелеологія, печери, туризм, спелеологічний туризм, туристична інфраструктура, ресурсний потенціал, проблеми, перспективи розвитку.

ANNOTATION.

Koval, E. V. Speleological tourism in Ukraine: state and prospects for development. - Manuscript.

Graduation qualification thesis on specialty 242 Tourism, specialization "Tourist and Excursion Service". - National University of Physical Education and Sports of Ukraine, Kyiv. 2023.

The final qualifying work is dedicated to highlighting the current state and prospects for the development of speleological tourism in Ukraine. The author defined the essence of the concept of "cave tourism", clarified its classification and the degree of scientific development of the researched topic, highlighted the foreign experience of the development of cave tourism. The resource potential and the main stages of the development of domestic speleotourism are characterized, the organization of speleotourism activities in Ukraine at the current stage is analyzed. The problems and strategic directions and priorities of the development of speleological tourism in Ukraine are outlined.

Key words: speleology, caves, tourism, speleological tourism, tourist infrastructure, resource potential, problems, development prospects.

ВСТУП

Актуальність теми. За останні кілька десятиліть сфера туризму стала однією з найприбутковіших і найрозвиненіших складових світового суспільного виробництва, що відіграє значну роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн і регіонів. Туризм забезпечує відкриття нових робочих місць і можливості, що підвищують якість життя людей.

У допандемійний та довоєнний період туризм в Україні динамічно розвивався, приносячи прибуток до державного та місцевих бюджетів. Проте, у зв'язку з поширенням пандемії COVID-19 й особливо повномасштабною російською агресією вітчизняний туризм зазнав катастрофічних збитків, значної руйнації та втрат галузевої інфраструктури й перебуває нині у надзвичайно складному становищі. Практично припинився іноземний туристичний потік до України, кардинально скоротилися зарубіжні подорожування українців.

Разом з тим, варто наголосити, що навіть у нинішній буремний для Української держави час, вітчизняний туризм не припинив свого функціонування. На підконтрольній території продовжує діяти внутрішній туризм, організовуються та проводяться екскурсії, здійснюються спортивно-оздоровчі походи та ін. Уже сьогодні туристично-екскурсійні підприємства працюють над проектами та програмами повноцінного відновлення життєдіяльності сфери туризму після неодмінної перемоги України над російською воєнщиною.

Розвиненим, популярним і надзвичайно перспективним сегментом вітчизняного туризму є спелеологічний туризм. Без перебільшення, Україна володіє одними з найпотужніших спелеологічних ресурсів в Європі та світі. На жаль, спелеопотенціал та організація спелеотуристичної діяльності в Україні вкрай недостатньо висвітлено в спеціальній науковій літературі. Саме ця обставина й спонукала авторку обрати для свого кваліфікаційного дослідження тему: «Спелеологічний туризм в Україні: стан та перспективи розвитку».

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є вітчизняний спелеотуризм.

Предметом дослідження кваліфікаційної роботи є сучасний стан та перспективи розвитку спелеотуризму в Україні.

Метою дослідження кваліфікаційної роботи є сучасний стан та перспективи розвитку спелеологічного туризму в Україні.

Для реалізації зазначеної мети авторка ставить перед собою такі **завдання**:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження спелеотуризму;
 - розкрити сутність основних термінів та понять дослідження;
 - осмислити ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми;
 - висвітлити зарубіжний досвід спелеотуризму;
 - охарактеризувати ресурсний потенціал вітчизняного спелеотуризму;
 - дослідити основні етапи зародження та становлення спелеотуризму в Україні;
 - проаналізувати організацію спелеотуристичної діяльності в Україні на сучасному етапі
- виявити головні проблеми організації вітчизняного спелеотуризму на сучасному етапі;
 - визначити стратегічні напрями та пріоритети розвитку спелеотуризму в Україні;

Джерельна база дослідження. У процесі написання кваліфікаційної роботи авторкою опрацьовано 57 джерел. Передусім, варто назвати праці таких науковців, як Т. Блистів, В. Петранівський, О. Борисова, А. Булашев, О. Бейдик, А. Пилипюк, І. Колотуха, Ю. Прасул, С. Фокін, Герос Августо та Вероніка К'яріні.

Спелеотуристичні ресурси й окремі аспекти організації спелеотуристичної діяльності в Україні детально висвітлено у низці наукових статей [2-16]. Значний масив інформації з досліджуваної проблематики авторкою опрацьовано з джерел мережі Інтернет [17-57]. Також нею було проаналізовано змістовий контент Інтернет-сторінок туристичних компаній, що займаються виробництвом спелеотуристичного продукту.

У процесі підготовки кваліфікаційної роботи авторка послуговувалась такими **методами дослідження** як порівняння, аналіз, опис, синтез, індукція, а також статистичний, проблемно-орієнтовний, картографічний та ін. Вони посприяли у дослідженні стану розвитку спелеологічного туризму, вивченні та порівнянні кількісних та якісних характеристик потоків спелеотуристів, визначенні ефективності діяльності туристичних підприємств, які надають послуги аматорам спелеоподорожей та походів і дієвих маркетингових заходів, що популяризували б туристично-екскурсійні маршрути для зазначеної категорії споживачів.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає у комплексному дослідженні теоретико-методологічних засад розвитку спелеологічного туризму в світі та Україні.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть сприяти активному пропагуванню, рекламуванню, популяризації та просуванню на ринок туристично-екскурсійного продукту для задоволення потреб спелеотуристів. Також вони можуть бути використаними в освітньому процесі зі здобувачами вищої освіти спеціальності 242 Туризм для викладання таких дисциплін як «Спеціалізовані види туризму», «Організація активного туризму» та ін., а також розроблення спеціального курсу «Спелеологічний туризм».

Апробацію результатів дослідження здійснено у формі тез доповіді на тему: "Проблеми та перспективи розвитку спелеологічного туризму в Тернопільській області", опублікованих у збірнику матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції: «Стратегічні пріоритети в XXI столітті».

Структурно кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЛЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність основних термінів і понять дослідження

Упродовж останніх десятиліть туризм у світі стрімко розвивається. Туристична індустрія стала однією з найважливіших сфер економіки, вона забезпечує десятку частину всього світового валового продукту. Згідно з визначенням Всесвітньої туристичної організації (ВТО) туризм можна охарактеризувати як тимчасовий виїзд особи з постійного місця проживання з таких причин, як освіта, відпочинок, бізнес та інша неоплачувана діяльність. Закон України «Про туризм» класифікує туризм за категорією мандрівника, метою подорожі або характеристиками місця призначення. Різноманітні види туризму включають культурно-освітній, екологічний або зелений, оздоровчий, релігійний, спортивний, гірський, підводний, сільський, пригодницький, мисливський, автомобільний, аматорський, лісовий, оздоровчий, дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку; туризм для людей з обмеженими можливостями тощо [1].

Найактивнішим різновидом туризму серед представлених автором є спортивний туризм. Спортивний туризм вважається неолімпійським видом спорту, що полягає у проходженні певних шляхів, тобто маршрутів, шляхом подолання різних перешкод (природних і/або штучних). Це можуть бути гірські вершини та перевали (у гірському туризмі) або, наприклад, річкові пороги (у сплавах річками). Також у цьому виді туризму виконуються різні технічні прийоми, спеціальні тактичні та/або технічні завдання. Місцем туристичних мандрівок можуть бути не лише поверхня Землі, а втім і водні акваторії та ін.

Спелеотуризм вважається різновидом спортивного туризму, що включає подорожі та походи природними підземними порожнинами (печерами) з подоланням різних перепон (сифонів та колодязів) за допомогою використання різного спеціального спорядження (карабінів, аквалангів, мотузок, гаків, індивідуальних страхувальних систем та ін.). У наукових джерелах зазначають, що спелеотуризм є

напрямом туризму, який пов'язаний з відвідуванням печер з пізнавальною, спортивною та природоохоронною метою.

Спелеотуризм поділяється на екскурсійний та спортивний.

Екскурсійний спелеотуризм має ознайомлювальний характер. У печерах є спеціальні доріжки та освітлення, перила та поручні й встановлено інформаційні таблички, тому туристам зручно пересуватись ними під час екскурсій.

Спортивний спелеотуризм можна вважати випробуванням на витривалість людини, так як цей вид туризму містить елементи багатьох видів спорту (скелелазіння, альпінізму, підводного плавання). Основною метою туриста є пройти всі перешкоди, що перешкоджають його шляху, а саме сифони, колодязі, підводні річки та ін. [5].

Дослідженням печер займається наука спелеологія. Спелеологія є комплексною наукою, розділ наук про Землю, а саме карстознавства. Спелеологи займаються вивченням печер, включаючи їх виникнення, розвиток, форми, склад і міграцію підземних вод, породи та мінерали печерного походження, мікроклімат, органічний світ у минулому та нині, а також залишки давньої матеріальної культури. Також до слова «спелеологія» вживається синонім «печерознавство».

Печери є одними з найвідвідуваніших геологічних об'єктів у світі, які щороку приваблюють понад 70 млн людей у більш ніж 1200 печерах світу. Виділяють кілька десятків визначень поняття «печер». Проаналізувавши їх всіх, можна визначити печери як природні підземні порожнини, розташовані у верхній товщі землі, доступні для проникнення до них людини.

Класифікація печер важлива не тільки для наукових цілей, але й для безпечного й ефективного використання в туризмі. У науковій літературі існують різні підходи до класифікації підземних просторів, зокрема за їх походженням, властивостями вміщуючих порід, швидкістю процесу, температурою води тощо. Тим не менш, у класифікації печер переважно враховують їх походження.

За основною класифікацією та за їхнім походженням печери поділяють на п'ять груп:

- Карстові печери. Утворюються за рахунок того, що вода розчиняє різні породи, включаючи гіпс, вапняк, крейду, сіль і мармур. У тропічних регіонах у воді навіть може розчинятися така гірська порода як кварцит. Найчисленніша та найкрасивіша група. Саме печери цієї групи вважаються найбільш глибокими, протяжними та великими за площею.

- Ерозійні печери. Утворюються за механізмом, подібним до карстових печер, хоча останні є результатом розчинення гірських порід, тоді як ерозійні печери утворюються внаслідок ерозії гірських порід, спричиненої водою, що містить тверді частинки. Здебільшого ці печери невеликі, проте зустрічаються поодинокі випадки достатньо великих печер.

- Тектонічні печери. Утворені тектонічними розломами Землі та, зазвичай, зустрічаються вздовж країв річкових долин, що прорізають плато.

- Льодовикові печери. Формуються під впливом талих вод льодовиків. Їх довжина, зазвичай, сягає декількох сотень метрів. Зустрічається також особливий вид льодовикових печер – термальні печери. Вони утворюються під впливом підземних термальних вод.

- Вулканічні печери. Наймолодші з усіх печер, що виникають у результаті виверження вулканів. Коли потоки лави охолоджуються під час вивержень, на поверхні утворюється затверділа кірка. Це створює мережу лавових тунелів, якими рідка лава продовжує рухатися. Згодом незатверділа лава витікає з нижнього кінця труби, залишаючи за собою порожнину. Варто також зазначити, що жерло вулкана є типом вулканічної печери.

За положенням у просторі печери поділяють на такі види:

- Горизонтальні печери. В основному утворюються в горизонтальній зоні циркуляції підземних карстових водойм. Зазвичай, вони не строго горизонтальні, а мають невеликий нахил у напрямку потоку води, що їх утворює. За структурою

площини їх можна поділити на лабіринтові, коридорні та розгалужені, які так само розділяються на звивисті, прямолінійні, гіллясті та паралельні, що переплітаються.

- Вертикальні печери. У чистому вигляді зустрічаються відносно рідко. Часто це верхні або нижні частини складних печер, які мають каскадну, валоподібну будову. До них відносяться колодязі (вертикальні каверни глибиною до 50 м), природні шахти (вертикальні каверни або вертикальна печерна система глибиною від 50 до 200 м) і безодні (печерна система глибиною понад 200 м). За особливостями морфологічної будови шахти, колодязі та провалля поділяються на щілиновидні, конусоподібні, циліндричні та комбіновані.

- Похилі печери. Ці печери характеризуються значним ухилом (від 15 до 60°), але водночас не мають великих вертикальних уступів. Крім того, вони підрозділяються на висхідні та низхідні. Варто додати, що серед похилих печер виділяють похило-галерейні та похило-ступінчасті й мішкоподібні.

- Комплексні печери. Ці типи печер характеризуються складним поєднанням горизонтальних, похилих і вертикальних ділянок. Їх горизонтальна та вертикальна частини часто мають різне походження і різний вік. Горизонтальні коридори цих печер мають ерозійне походження та є залишками стародавніх каналів стоку, розділених зсувами та глинистими відкладеннями. Щодо вертикальних порожнин, то вони мають провальне походження. Комплексні печери можна поділити на вертикально-горизонтальні (шахти з горизонтальним завершенням); горизонтально-вертикальні (горизонтальні галереї з закінченнями шахт); складні, в яких поєднані горизонтальні, похилі та вертикальні порожнини.

Також печери поділяють за віком (реліктові, активні та викопні), за глибиною (шахти та колодязі), за формою (коридорні, лабіринтові та лантухоподібні), за мікрокліматом (теплі та холодні, статичні та динамічні), за наявністю води (обводнені та сухі) [27].

Печери мають різні категорії складності. Варто зазначити, що печери, які потребують додаткове спорядження для їх проходження, розділяють на 9 категорій

складності: 1, 2А, 2Б, 3А, 3Б, 4А, 4Б, 5А, 5Б [Error! Reference source not found.]. Базовими показниками складності виступає складність проходження печери та число перешкод, що трапляються на шляху. Також розглядається довжина маршруту.

Характеристику печер різних категорій складності наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Характеристика печер різних категорій складності

№	Класифікація	Особливості	Час проходження	Загальна глибина (м)
1	Перша категорія складності	Для проходження таких печер необхідно мінімум допоміжних засобів. Глибина колодязів не перевищує 40 метрів, і в більшості випадків вони сухі і легко прохідні. Однак у горизонтальних печерах можуть бути перешкоди, такі як вузькі проходи, ділянки, які потребують підйому або можуть бути затоплені.	2—8 годин	20—100
2	Категорія складності 2А	Колодязі здебільшого обводнені, але в них немає сильної течії. Крім того, є можливість відкритих сифонів у горизонтальних печерах.	3 - 8 годин	40 - 180
3	Категорія складності 2Б	Цей рівень складності схожий на категорію 2А, але з більшою кількістю перешкод, які потрібно подолати.	6 - 16 годин	150 - 300
4	Категорія складності 3А	Колодязі здебільшого сильно обводнені. Горизонтальні печери можуть містити невеликі сифони, для яких потрібно використання апаратів автономного дихання.	12 - 48 годин	180 - 360
5	Категорія складності 3Б	Цей рівень складності схожий на категорію 3А, але з більшою кількістю перешкод, які потрібно подолати.	2 - 5 діб	320 - 550

Продовження таблиці 1.1

6	Категорія складності 4А	Це, як правило, печери вертикального і комбінованого типу. Для їх проходження необхідна установка проміжної точки харчування. Під час подорожі мандрівники можуть відпочити у спеціально відведених місцях відпочинку або підземних таборах. У поході можуть виникнути труднощі, наприклад, ділянки з крутими схилами, які потребують штурмових драбинок та жердин.	4 - 8 діб	420 - 550
7	Категорія складності 4Б	Цей рівень складності схожий на категорію 4А, але з більшою кількістю перешкод, які потрібно подолати.	7 - 14 діб	320 - 550
8	Категорія складності 5А	Є багато перешкод, які потрібно подолати, і для цього потрібно встановити підземні табори.	12 - 18 діб	800-1200
9	Категорія складності 5Б	Те ж саме, що і категорія складності 5А, однак потрібно більше часу для проходження.	>18 діб	>1100

Джерело: підготовлено авторкою за даними [Error! Reference source not found.].

Варто зауважити, що дослідження печер може бути ризикованою справою для спелеотуристів, особливо тих, хто наважується відвідати необладнані печери. Але є і добре обладнані підземні утворення. Вони, як правило, пристосовані для масових відвідувань і навіть для відпочиваючих з маленькими дітьми під керівництвом інструктора. Такі печери мають освітлення, вимощені сходи та бетонні доріжки. Однак, існує думка, що в таких печерах відсутній екстремальний елемент, який є показником справжнього спелеотуризму, оскільки складність печер є значним чинником при оцінці діяльності.

За ступенем фізичного навантаження спелеологічні маршрути поділяються на:

1. Простий маршрут горизонтальними печерами, тривалістю 12 годин. Розрахований на початківців.
2. Підземні шляхи з простими перешкодами (сифони, завали, озерця). Для подолання таких маршрутів потрібно 16 годин.
3. Траси середньої складності з великою кількістю перешкод. Для проходження необхідна спецтехніка військово-промислового комплексу. Такі походи тривають кілька днів.
4. Складна дистанція, що передбачає підводне занурення та плавання з аквалангом. Таку трасу спортсмени можуть подолати за 14 днів.
5. Екстремальні маршрути, що можуть проходити лише професіонали. 2 тижні – це найкоротший час, щоб їх подолати, тому обов'язково створюються підземні табори [27].

Отже, авторкою визначено сутність основних термінів і понять дослідження, здійснено класифікацію підземних порожнин, розкрито їх категоризацію за складністю проходження спелеологами та туристами.

1.2. Ступінь наукового опрацювання досліджуваної теми

Спелеологічний туризм є об'єктом вивчення багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників.

Наприклад, бразильський вчений, доктор філософії Heros Augusto проводить дослідження спелеотуризму в карстових зонах світу Він написав чимало наукових праць. Однією з них стала публікація на тему: «Tourism in Caves and the Conservation of the Speleological Heritage: The Case of Serra da Bodoquena, Mato Grosso do Sul State, Brazil» Українською мовою ця назва перекладається так: «Туризм у печерах і збереження спелеологічної спадщини: випадок Серра-да-Бодокена, Штат Мату-Гросу-ду-Сул, Бразилія». Серра-да-Бодокена, регіон, який досліджував Герос, знаходиться у штаті Мату-Грос, а також Сул, Бразилія, в якому розташований муніципалітет Боніто. Цей муніципалітет є головною візитною карткою туризму в

штаті і є одним з найрозвиненіших напрямів екотуризму та спелеотуризму в країні. Туризм там називається екотуризмом і розроблений таким чином, щоб бути стійким. Зазначене дослідження зосереджено на екологічно стійких аспектах практикованого там спелеотуризму, особливо на прийнятних пропозиціях щодо туристичної ємності. Результати та обговорення надають пропозиції щодо прийняття іншого формулювання вантажопідйомності, зосереджуючись як на операційних, так і на кількісних аспектах. Екологічно стійкий спелеотуризм у Серра-да-Бодокена має бути можливим, доки будуть прийняті нові пропозиції щодо обмеження відвідування, які відповідають технічним процедурам управління навколишнім середовищем і враховують інтереси місцевих зацікавлених сторін [16].

Вартої уваги є наукова стаття професорів біологічних, геологічних та екологічних наук, Болонського університету Veronica Chiarini, Jochen Duckeck & Jo De Waele. «A Global Perspective on Sustainable Show Cave Tourism». У перекладі це: «Глобальна перспектива сталого шоу-печерного туризму». У рамках цього дослідження було проведено детальне дослідження всесвітньо відомих пізнавальних печер, що призвело до складання бази даних всесвітніх видовищних печер, включаючи певну геологічну (корінні породи) та економічну (чисельність відвідувачів, плата за вхід тощо) інформацію, пов'язану з стислим викладом існуючих керівних принципів сталого розвитку та управління печерами. Було створено глобальну картину поточного печерного туризму, що демонструє значну присутність печерних шоу в Європі, за якою слідує західні (США та Австралія) та східні країни (Китай і Японія) [15].

Також варті уваги праці вітчизняних авторів щодо цього виду туризму. Передусім, варто згадати такого автора як Блистів Т. В., який є автором навчального посібника «Теорія і практика туристичних походів». Цей посібник призначено для студентів закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 242 Туризм та навчання інструкторів спортивного туризму, екскурсоводів і гірських провідників. Блистів Т. В. є кандидатом наук з фізичного виховання та спорту, старшим викладачем

кафедри здоров'я, фітнесу та рекреації Національного університету фізичного виховання і спорту України.

У посібнику наводиться важлива та змістовна інформація, якою повинен бездоганно володіти керівник туристичної групи, який проводить мандрівки гірською місцевістю та печерами. Дано характеристику етапів розвитку туризму, класифікацію видів туризму, технологію маркування туристичних маршрутів. Висвітлюються питання методики організації та проведення туристичних походів, у тому числі й спелеологічних. Посібник також містить практичні поради досвідчених експертів і практиків спелеотуризму [5].

З метою детального ознайомлення з печерами України, обов'язковим для прочитання є навчальний посібник українського автора Петранівського В. Л. Посібник має назву «Туристичне краєзнавство» та являє собою аналіз краєзнавчого потенціалу України. Так, у розділі 7 автор розкриває питання використання печер для здійснення в них туристичної діяльності. У посібнику проаналізовано історію вивчення печер України, надано пропозиції щодо їх використання для спелеотуризму [10].

Також варто згадати навчальний посібник луганської науковиці Борисової О. В. «Спеціалізований туризм». Окремий розділ авторка присвятила організації вітчизняного спелеологічного туризму [6].

Важливий внесок у становлення сучасної української спортивної та наукової спелеології зробив Віктор Миколайович Дублянський. Він був відомим вітчизняним спелеологом, дослідником печер України та СРСР, написав понад 500 наукових робіт, у тому числі 18 монографій. Він автор першого підручника з фізичної спелеології «Подорож під землю» (1968), захоплюючої науково-популярної книги «За краплею води» (1971), десятків книг про печери Криму, України та Північного Кавказу.

У своїй монографії «Карстові печери та шахти Гірського Криму» (1977) Дублянський відобразив результати комплексних досліджень карстових порожнин Гірського Криму в 1958-1976 рр. Викладається історія їх вивчення, розглядаються

основні положення методики досліджень, здійснюється коротка характеристика умов розвитку карсту, описуються різноманітні поверхневі карстові форми. Також на основі маршрутних і стаціонарних досліджень 350 карстових порожнин наводиться стисла характеристика їх мікроклімату й описуються різноманітні відкладення печер, а також сніг і лід [8].

Ще однією відомою працею Віктора Дублянського є «Карстові печери України» (1980). У монографії систематизовано результати багаторічних комплексних спелеологічних досліджень у карстових районах України. Викладено коротку історію вивчення карстових порожнин і принципи їх класифікації. Розглянуто проблеми карстологічного районування території УРСР та наведено опис понад 100 найбільших та найцікавіших у науковому відношенні карстових порожнин. Описано їх мікрокліматичні умови, відкладення, археологія, давня та сучасна фауна. Розглянуто деякі проблемні питання геології, гідрогеології та геоморфології, пов'язані з вивченням карстових порожнин [8].

Отже, опрацювання авторкою значного масиву наукових джерел свідчить, що спелеологічний туризм є предметом вивчення багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів. Однак, ця проблематика ще потребує глибокого наукового осмислення.

1.3. Зарубіжний досвід розвитку спелеотуризму

У світі налічується безліч печер, якими щорічно користуються люди з метою спелеотуризму. Найпопулярніші печери для спелеологічного туризму знаходяться в таких країнах як США, В'єтнам, Нова Зеландія, Малайзія, Мексика, Китай, Таїланд, Португалія.

Одні з них зацікавлюють туристів своєю незвичайною морфологічною будовою, інші – підземними водоймами, треті – унікальною рослинністю та цілющими властивостями.

Сполучені Штати Америки приваблюють туристів не тільки своїми містами-мільйонниками, але й своєю дивовижною природою. Винятком не став і такий вид

спортивного туризму як спелеотуризм. США є країною надзвичайно багатою на печери, тому туристи з усього світу приїжджають відвідати ці унікальні природні утворення. У Сполучених Штатах знаходяться деякі з найвідоміших у світі печер, у тому числі Мамонтова печера, найбільша система печер у світі, і 6400 печер Міссурі, відомих у народі як «Печерна держава».

Найдовша у світі Мамонтова печера є також найвідвідуванішим спелеологічним природним об'єктом. Щорічно печеру відвідує близько 0,5 млн людей. Мамонтова печера знаходиться у США в штаті Кентуккі та є частиною Національного парку Mammoth Cave. Печера дійсно має гігантські розміри, її досліджена частина складає 650 км. Реальні розміри цього природного об'єкту досі нікому не відомі. За походженням Мамонтова печера є карстовою. Сьогодні тут налічується приблизно 20 великих залів, стільки ж глибоких шахт і 225 підземних проходів.

Печера складається з міцних порід каменю, що застерігає від руйнувань та має надзвичайно сухий клімат, що виключає потрапляння води й утворення сталактитів. Проте, у печері є річки й озера, якими можна плавати у човні. Одна з річок, разом з озером, куди вона впадає, носить вічні міфологічні назви - Стікс і Літа. Інша річка бере початок під землею і витікає на поверхню, її назва – Грін Рівер. В минулому столітті проводились екскурсії на човні цією річкою. Проте, через екологічні порушення екскурсії було припинено.

Печера є надзвичайно популярним природним об'єктом серед туристів, тому регулярно в ній проводяться екскурсії. Звичайно, туристам доступна лише крихітна частина Мамонтової печери протяжністю не більше 20 км, однак і це дозволяє відчутти її масштаби. Екскурсанти проходять через величезні зали з високими стелями та вузькі коридори. Більш того, є можливість прогулюватися лабіринтами печери лише з однією парафіновою лампою, так що можна відчутти себе першопрохідцем. Екскурсії у печеру для туристичних груп мають протяжність від однієї години до шести. Пропонуються також екстремальні тури, де туристи можуть відхилитися від звичного маршруту та побродити курними тунелями [25].

Унікальним місцем в США є Національний парк Карлсбадські печери. Національний парк демонструє понад 119 печер у регіоні площею 46 000 акрів на півдні пустелі Чіуауа в Нью-Мексико та гір Гваделупе, розташованих приблизно за 28 миль від м. Карлсбад. Головною визначною пам'яткою парку є однойменна печера Карлсбад, куди можна потрапити протягом року за допомогою самостійних екскурсій і екскурсій під керівництвом рейнджерів, а також такі пам'ятки, як вапнякова камера завдовжки 4000 футів, п'ята за розміром у своєму роді. в Північній Америці. Відвідувачі можуть потрапити в печеру через її природний вхід або скористатися ліфтом, що відправляється з центру відвідувачів парку, де також пропонуються освітні виставки та документальні покази. Парк також відомий своєю програмою спостережень за польотом кажанів, пішохідними стежками та місцем для пікніків. Печери вражають своєю атмосферністю та величезною системою ходів [24].

Національний парк Wind Cave розташований поблизу міста Хот-Спрінгс, штат Південна Дакота, і був першою печерою в світі, яка збереглася як частина національного парку на момент його створення в 1903 р.. Вважається, що печера історично згадується в Лакота Сіу фольклорі та була знову відкрита європейцями в 1881 р., отримавши свою назву від постійного дихання печери під атмосферним тиском. Сьогодні вона визнана найщільнішою печерною системою у світі, що містить понад 140 миль намічених на карті проходів, які демонструють такі визначні пам'ятки, як поштове відділення та Лосина кімната. Надземний парк є домом для найбільшого в Сполучених Штатах збереженого різнотравного прерійного регіону, який містить різноманітні стежки, звідки відкриваються краєвиди на сусідні Чорні пагорби.

Найглибшою печерою США можна вважати печеру Еллісон. Вона знаходиться на північному сході штату Джорджія і приваблює екстремалів з усіх куточків світу. Справа в тому, що в печері виявлено один із найглибших колодязів у світі, глибина якого 178,6м. Звичайно, печера є небезпечною та технічно складною у проходженні, тому її дослідженням займаються лише найдосвідченіші спелеологи [37].

Країни Азії не поступаються своїми спелеоресурсами. Наприклад, В'єтнам відомий своєю красою природи, а саме гірським рельєфом, а у самому серці національного парку Phong Nha-Ke Bang, включеного до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у В'єтнамській провінції Куанг-Бін розташований найбільший відомий на сьогодні природний підземний комплекс печера Шон Дунг (Son Doong cave). Багато поколінь місцевих мешканців уже давно знали про цю велетенську печеру, проте британські спелеологи лише у 2009 р. офіційно підтвердили її розміри. Шон Дунг має вражаючі розміри: лише за попередніми даними, її висота близько 200 м, а ширина – 150, у той час як довжина втрачається десь на позначці 9 км. Інакше кажучи, всередині печери цілком могла б вміститися вулиця сучасного міста з хмарочосами [46].

Найбільша та наймальовніша з карстових печер знаходиться в китайському туристичному м. Гуйлін та має назву Печера Очеретяної Флейти. Вона входить до системи печер і тунелів з безліччю тендітних сталактитів і сталагмітів та є однією з найвідоміших печер серед туристів. Її глибина сягає 240 м, а протяжність - 500 м. Це дуже стара печера, віком 180 млн років, так як було виявлено наскельні записи, датовані 792 р., що найімовірніше належали першим китайцям. Назва печери походить від бамбука, який росте біля печери. З цього бамбука раніше виготовляли унікальні в усьому Китаї флейти [43].

У Новій Зеландії знаходиться Печера Уейтомо Глоуворм (Waitomo Glowworm), що приваблює чимало туристів. Річ у тім, що печеру населяють унікальні світлячки, а саме популяція *Arachnocampa luminosa*, що зустрічається винятково в Новій Зеландії. Вони світяться блакитним кольором і вражають своєю красою туристів, які відвідують печеру [35].

Печери Бату є однією з найцікавіших пам'яток Малайзії. Щорічно його відвідують понад 1,7 млн туристів і паломників. Ці печери розташовані в Куала-Лумпурі та відомі кількома фактами. Наприклад, індуїстський храм, розташований в печері є найбільшим у Малайзії. Вчені сходяться на думці, що цим вапняковим

печерам більше 400 000 р. Їх сила надихнула індійського купця на будівництво храму Муругана в одному з місць. Це сталося майже 200 р. тому, коли паломники, які почали відвідувати храм, першими помітили красу вапнякових гір. Сьогодні мальовничі фотографії печер Бату є одними з найпопулярніших у Малайзії [47].

В Ісландії знаходиться крижана печера льодовика Ватнайокулл, що є найбільшим в Європі. Площа його становить 8300 кв. км, в той час як середня товщина льоду – 500 м. Це місце можна відвідати лише взимку. Печера приваблює багато туристів своєю красою. Світло, що потрапляє на льодовик, розсіюється та утворює гарні візерунки, таким чином створюється ілюзія того, начебто перебуваєш на дні океану [34].

Унікальна Печера Кристалів знаходиться в мексиканській пустелі. Особливістю печери є її кристали гігантських розмірів. Більшість кристалів сягають розмірів у десятки метрів, і мають вагу у десятки тонн. У зв'язку з тим що печера розташована в пустелі, її температура досягає близько 60 градусів за Цельсієм, а вологість близько 90-100% концентрації. Це свідчить про те, що людина не зможе довго перебувати у такій спеці, тому застосовується спеціальне обладнання. Зі спорядженням туристи можуть знаходитись в печері в середньому 30-40 хв. [38].

Печера Айсрізенвельт - система печер у Тенненгебірзі (земля Зальцбург, Австрія), найбільша крижана печера у світі. Вона являє собою лабіринти, які простягаються на 42 км. Розташована ця природна порожнина в Австрійських горах, на висоті 1600 м, тому лід тримається там цілий рік. Печера може захопити туристів своїми химерними крижаними скульптурами, замерзлими озерами та застиглими крижаними водоспадами [32].

У Мьянмі знаходиться печера Куаут Сae, що вражає людей своєю атмосферою. Її родзинкою є те, що всередині печери функціонує буддистський храм. Тож основними її гостями є паломники. Печера також відома своєю красою, особливо в той час доби, коли крізь невеликі отвори в стелі до неї проникає денне світло та з'являється гарне помаранчеве світіння [31].

Світове співтовариство стало свідком того, як спелеооб'єкти можуть стати інструментом для створення попиту на туристичні ресурси та принести значні доходи для країн.

Офіційні дані свідчать, що США, Франція, Іспанія, Угорщина та Італія мають найбільший дохід від спелеологічних пам'яток. Ці країни вжили заходів для захисту та регулювання своїх природних порожнин, зробивши їх привабливими та прибутковими туристичними об'єктами [29].

У світі виділяють печери, які б'ють рекорди за довжиною та глибиною. У таблиці 1.2 наведено список таких печер.

Таблиця 1.2

Найдовші та найглибші печери світу

№	Печера	Довжина, м	Глибина, м	Місце розташування
1	2	3	4	5
Найдовші печери світу				
1	Мамонтова	685 600	-124	США
2	Окс-Бель-Ха	435 805	-57	Мексика
3	Сак-Актун	386 122	-119	Мексика
4	Джевел	346 090	-253	США
5	Shuanghe Dongqun	338 438	-873	КНР
Найглибші печери світу				
6	Крубера-Воронья	16 058	-2196	Абхазія
7	Сарма	6 370	-1830	Абхазія
8	Ілюзія-Меженного-Снежная	24 080	-1753	Абхазія
9	Lamprechtsofen Vogelschacht Weg Schacht	38 000	-1632	Австрія
10	Мірольда	13000	-1626	Франція

Джерело: підготовлено авторкою за даними [55], [Error! Reference source not found.].

Звернемо увагу, що найдовші печери знаходяться переважно в Північній Америці, а найглибші в Абхазії.

Отже, в першому розділі кваліфікаційної роботи розглянуте поняття спелеотуризму, його різновиди та класифікація печер. Охарактеризовано печери різної категорії складності. Здійснений аналіз джерельної бази кваліфікаційної роботи, який складається з праць зарубіжних та вітчизняних авторів. Висвітлено найвідоміші печери для спелеотуризму таких країн, як США, В'єтнам, Китай, Нова Зеландія, Малайзія, Ісландія, Мексика та ін. Проаналізовано найдовші та найглибші печери світу.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Характеристика ресурсного потенціалу вітчизняного спелеотуризму

Туристична галузь займає значне місце в соціально-економічному розвитку України.

Слід зазначити, що наша держава володіє всіма необхідними ресурсами, а саме історичними, культурними пам'ятками та рекреаційними, сім із яких є частиною культурної спадщини ЮНЕСКО. Таким чином, Україна має неабиякий потенціал для подальшого розвитку туризму.

В Україні спелеологічний туризм розвивається упродовж багатьох десятиліть. У своєму розвитку він має тісний зв'язок зі спелеологією та карстологією. Розвиток спелеотуризму в Україні призвів до дослідження та вивчення як нововідкритих, так і раніше досліджених печер. У результаті багато з цих печер були класифіковані як туристичні та спортивні, і їхній потенціал був частково реалізований.

Україна може похвалитися великою кількістю печер, загалом їх понад 1100. Ці печери бувають різних розмірів і типів, починаючи від маленьких і закінчуючи гігантськими печерами. На сьогоднішній день 756 печер були ретельно досліджені, їхні назви та розміри каталогізовані для подальшого використання [13].

Більшість печер розташовані у таких регіонах України як: Крим, Поділля, Карпати та Буковина. Найбільшу чисельність печер має півострів Крим - 599, що в процентному співвідношенні складає 79%, на другому місці розташувався регіон Поділля, який має 100 печер – 13% відповідно, Карпатський регіон налічує 44 печери, що становить 6%, а останню сходинку займає Буковина – 13 печер, це лише 2%. Інші райони України представлені поодинокими печерами [14].

Територія Криму має величезну кількість печер (близько 900) та інших карстових порожнин, їхня різноманітність, зручність під'їздів та підходів до них робить гірський Крим дуже популярним серед тих, хто захоплюється спелеологією. Зазвичай виділяють чотири спелеологічні райони у гірському Криму: Карабі-яйла,

плато Чатир-Даг, Ай-Петринська яйла та Центральне карстове плато, Долгоруківська яйла. Кожний з цих районів має чудові приклади печер, багато з яких мають унікальні особливості та є дуже красивими.

Таблиця 2.1

Печери Криму

№	Печера	Довжина, м	Місце розташування
1	2	3	4
1	Кизил-Коба	26 000	Автономна Республіка Крим, Сімферопольський район, біля с. Перевальне
2	Мармурова	2000	Автономна Республіка Крим, Сімферопольський район, плато Чатир-даг
3	Еміне-Баїр-Хосар	1 460	Автономна Республіка Крим, Сімферопольський район, плато Чатир-даг
4	Суук-Коба (Холодна печера)	210	Автономна Республіка Крим, Сімферопольський район, плато Чатир-даг
5	Бінбаш-коба (Тисячоголова)	150	Автономна Республіка Крим, Сімферопольський район, плато Чатир-даг

Джерело: розроблено авторкою за даними [49].

Гірський масив Чатир-Даг, який видно з різних відстаней, є символом Криму. Гора розташована на півдні Кримського півострова, між мм. Сімферополь та Алушта. Плато Чатир-Дагу усіяно численними карстовими печерами, які роблять його рельєф схожим на «місяць». Тут зберіглося понад 160 печер, шахт і колодязів. З багатьох печер в цьому районі Мармурова печера виділяється як захоплююче відкриття, зроблене сімферопольськими спелеологами в 1987 році.

Мармурова печера, яка входить до п'ятірки найкращих облаштованих печер світу, є приголомшливим видовищем.

Протягом тисяч років печера утворювалася з мармуризованого вапняку, і в результаті вона вийшла унікальною за красою, яка може похвалитися вражаючою мережею залів і галерей. Мармурова печера увійшла до рейтингу «Найвідвідуваніших печер на Землі» і була прийнята в 1992 році до Міжнародної асоціації обладнаних печер. Для входу в печеру потрібно піднятися на висоту 920 м над рівнем моря, а вхід розпочинається 10-метровим штучним тунелем. Протяжність обладнаних маршрутів - близько 1,5 км. Температура в печері постійна - 8°C, тому влітку тут можна сховатися від спеки, а взимку від холоду. Крім того, взимку екскурсії майже індивідуальні, оскільки туристів менше. Печера має три основні частини: Головна галерея, Нижня та бічний «Тигровий хід».

Відвідувачів зустрічають величезні зали, наповнені дивними природними утвореннями та рідкісними кристалами. Маршрут розпочинається з Галереї казок, прикрашеній сталагмітами, сталактитами та драпіруванням. Свою назву зала отримала завдяки химерним фігурам зі сталагмітів, які своїми контурами нагадують казкових героїв. У фігурах можна впізнати Слононя, Мамонта, голову Господаря печери, Царівну-жабу та ін.

Галерея «Тигровий хід» завдячує своєю назвою знайденим тут залишкам великого хижака, швидше за все, тигра. Згодом за доведенням вчених виявилось, що то були залишки печерного лева, але попередня назва вже була зареєстрована, тому її не змінювали. Печеру на окремі зали розділяють мальовничі натічні колони. Тут можна помилуватися ажурними ванночками з водою, кам'яними водоспадами та унікальними “геліктитовими квітами”.

Зала Перебудови є однією з найобладнаніших печерних залів Європи та найбільшою залогою серед печер Криму. Її довжина понад 100 м, а висота 28 м. Зала усяяна сталактитами та сталагмітами, дно устеляють величезні кам'яні брили, а красиві натічні колони надають залу особливої краси.

Нижня галерея печери служить вражаючим мінералогічним музеєм і часто є місцем проведення захоплюючих спелеотурів. Для безпечного пересування

відвідувачам надають спеціальний одяг та ліхтарі. Тривалість такого туру складає 3 год. Спелеотур до Нижньої галереї розпочинається із залу Перебудови, і стежкою між кам'яними глибами приводить до Рожевої зали. Тут надзвичайно гарно: натічні занавіски прикрашають стіни печери поряд із вапняковими блоками, просоченими кальцитом, під камінням дивні скелети тварин надають цьому містечку таємничості, а стелю гроту прикрашають рідкісні «троянди», що додає йому унікальності.

Завершенням спелеотуру є зала Надій, де вздовж стін розташовані золоті кам'яні вівтарі, Люстрова та Балконна зала. Щоб дістатися до Люстрової зали, туристи повинні пройти повз «гномів» і пройти крізь сталактитовий «ліс», який складається із сотень тонких кальцитових трубочок. Стелю прикрашають десятки вишуканих «люстр», вкритих коралітовими «квітами» [26].

Також на гірському масиві Чатир-Даг знаходиться ще одна унікальна печера Еміне-Баїр-Хосар або Печера Мамонтів. У 1927 р. спелеологи вперше виявили вхід до печери у вигляді порогового колодязя. Коли вони спустилися вниз, то побачили гарний зал довжиною понад 100 м. За 50 років тут відкрито близько 1,5 км нових галерей і залів. Але відкриття тримали в таємниці через побоювання напливу любителів екзотики. І лише нещодавно печера стала доступною для відвідувачів.

Печеру також називають Печера Мамонтів, оскільки було тут знайдено рештки доісторичних тварин, за легендою мамонтеня. Його рештки нині містяться в експозиції. У печері раніше працював палеонтологічний музей, однак нині його закрито, оскільки там проводяться археологічні роботи. На його місці раніше була річка, а повінь приносила рештки безлічі тварин у ці місця. На сьогодні розкопки заглибилися на 7 м.

Печеру прекрасно обладнано для проведення екскурсій. Вона має зручні бетонні сходи з поручнями, майданчики для відпочинку та зупинок туристичних груп. Деякі ділянки містять до 6 поверхів. Окремі зали мають протяжність 70-80 м, а у висоту - 145 м, наприклад, Зал блакитних крапель. На дні печери протікає підземна річка Су-Учхан. Червону печеру прикрашають сталагміти, сталактити, бахрома, кораліти,

драпірування. Подекуди у ванночках із кришталево чистою водою знаходять печерні перли, але вони не придатні для ювелірних виробів. Вологість у печері 100%, температура повітря 8-10°C. Тому туристам необхідно забезпечити себе теплим одягом. У середині печери можна побачити зал ідолів, Скарбницю, підводне озеро, зал "Шапка Мономаха", зал Кечкемент, що є найпросторішим і має багато цікавих утворень [49].

У Криму знаходиться одна з найбільших вапнякових печер Європи. Її назва – Кизил-Коба, що в перекладі з тюркської означає «Червона Печера». Печера розташована за 3,5 км від с. Перевальне в невеликій замкненій ущелині серед однойменного урочища Кизил-Коба, що отримало свою назву від самої печери. Печера таку назву отримала від вапнякових круч Кизил-Кая (крим. Qızıl Qaya — Червона Скеля), забарвлених оксидами заліза в червонувато-коричневий, місцями рожевий колір. Ця печера включає печеру Голубину та печеру-джерело Грифон. Червона печера являє собою розгалужену систему протяжних галерей, вертикальних колодязів, обводнених зон. Її протяжність 21,15 км. Площа печери становить 52,6 тис. м. кв., а об'єм - 200 тис. м. куб. Протяжність деяких залів становить 70 - 80 м, а висота сягає 145 м (Зал Блакитної капели). Середня температура повітря на нижніх поверхах складає 8,1 - 9,0 ° С. Прогулянка Червоними печерами допускається лише в супроводі екскурсіводів, так як печера має складний підземний лабіринт із шести поверхів.

Також на яйлі Нижній Чатир-Даг знаходиться цікава Тисячоголова печера. Офіційна назва Тисячоголової печери - Бінбаш-коба, що перекладається з тюркської як "Печера тисячі голів". Звідси її друга назва - Тисячоголова. Довжина печери – 150 м.

Ця печера має цікаву легенду, пов'язану зі своєю назвою. В давнину кочівники напали на кримські племена. Одного разу під час такого нападу, місцеві жителі знайшли укриття в Тисячоголовій печері. Однак, без їжі та води вони довго не могли прожити. На щастя, знайшлась смілива дівчина, яка ходила за водою до Холодної печери. Під час свого шляху назад вода з її глечика розливалася, а на тому місці

проросла трава, й так утворилась «Зелена стежка». Вороги її помітили, й таким чином розшукали втікачів. Вони жорстоко розправились з місцевими жителями, вбивши їх та поскладавши їхні голови в цій печері. У легенду насправді легко повірити, оскільки в печері дійсно знайшли скелети тварин і людей.

Печеру не обладнано, проте до неї можна потрапити через щілиноподібний прохід. Тісним тунелем можна вийти прямо до зали, з якої є два ходи. Якщо піти в правий хід, можна потрапити до величезної зали висотою 7 м. Тут знаходяться шматки вапняку та великі уламки сталактитів.

Поряд із Тисячоголовою печерою, на яйлі Чатир-Даг, розташована печера Суук-Коба, що у перекладі з кримськотатарської дослівно – «Холодна печера». Температура в печері 6 градусів - ось чому її називають холодною. До того ж, внизу печери є великі скупчення води, дуже холодної та, як кажуть туристи, надзвичайно смачної. У печері Холодній є зала, 25 м висотою, де є структура зі сталактитів, у народі її називають орган, оскільки бурульки зрослися разом, ніби органні трубки. Далі є два виходи: якщо піти праворуч, то можна піднятися саморобними сходишками, а ліворуч - можна потрапити до зали з колоною.

Тисячоголова та Холодна печери - яскравий приклад, як після відкриття природних чудес влада залишає все на розтерзання туристам. Печеру Холодну - не обладнано, час від часу видно, як на стінах абияк відлаmano сталагміти, а місцями валяється сміття. Також Суук-Кобу сміливо може претендувати на позицію в матеріалі про кінотуризм. Головна визначна пам'ятка тут - різнокольорові наскальні написи. Річ у тому, що в 1990-і рр. на Чатир-Дазі знімали фільм про печерних жителів, і не обійшли увагою й Холодну печеру.

Печери Західної України є не тільки унікальними, але й надзвичайно перспективними у розвитку туризму (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Печери Західної України

№	Печера	Довжина, м	Місце розташування
1	2	3	4
1	Оптимістична	267 000	Тернопільська область. Борщівський район с. Королівка
2	Озерна	127 779	Тернопільська область. Борщівський район с. Стрілковці
3	Попелюшка	91 045	Чернівецька область. Новоселицький район с. Подвірне
4	Млинки	44 809	Тернопільська область. Чортківський район с.Залісся
5	Кришталева	22 610	Тернопільська область. Борщівський район с. Кривче
6	Вертеба	8550	Тернопільська область. Борщівський район с. Більче Золоте
7	Атлантида	2525	Хмельницька область. Кам'янець-Подільський район. с. Завалля
8	Угринь	1872	Тернопільська область. Чортківський район с. Угринь

Джерело: підготовлено авторкою за даними [48].

Надзвичайно перспективним регіоном для розвитку вітчизняного спелеотуризму є Поділля. Південна частина Тернопільщини вражає своєю кількістю печер. Оптимістична, Млинки, Вертеба, Кришталева, Угринська, Перлина, Жолоби, Язичницька, Славка — унікальні підземні лабіринти, що й досі досліджуються археологами та спелеологами. За походженням печери є гіпсовими.

Печера «Оптимістична» — це гіпсова печера, що знаходиться неподалік с. Королівка Борщівського району Тернопільської області. Печеру відкрили львівські спелеологи у 1966 р.. Загальна протяжність дослідженої частини печери становить

понад 267 км. Печера вважається найдовшою в Євразії та серед гіпсових печер світу, тому свого часу потрапила до книги рекордів Гіннеса. Родзинкою печери Оптимістична є вторинні мінеральні утворення, а саме гіпсові кристали, що протягом багатьох років росли у підземних порожнинах. Також нещодавно відкрили кальцитові геліктити, які є унікальними для гіпсових печер. У печері кожного року проводяться дослідження спелеоекспедицій, оскільки спелеологи впевнені, що загальна довжина перевищує довжину дослідженої частини печери. Екскурсії проводяться лише у супроводі спелеологів, тому що печера ще недостатньо обладнана. Для бажаючих провести ніч у печері, члени спелеоклубів обладнали своєрідний печерний хостел [42].

Печера Кришталева розташована на південно-західній околиці с. Кривче Борщівського району Тернопільської області. Досліджена довжина становить 23 км. Середня висота - 2,7 м, середня ширина ходів - 2,0 м. Печера є практично сухою та легкою для проходження. Упродовж року тут спостерігається стала температура (+10,6 °C), і вона вважається єдиною освітленою печерою на заході України, яку відвідують туристи цілий рік. На сьогодні у печері працюють кваліфіковані екскурсіводи. Маршрути екскурсій включають прогулянки лабіринтом коридорів і залів, уздовж їх стін сяють кристали гіпсу білого, кремового та рожево-бурштинового кольору. Найпривабливішою частиною маршруту є «Лабіринт Скелета» з дивними натічними формами. Вхід до Кришталевої печери розташований у високому скелястому масиві, однак нині тут є зручний під'їзд. Варто відзначити, що відремонтовано дорогу із с. Кривче до печери, підмуровано опорну стіну, прокопано канали для водовідведення та електрифіковано підземну трасу 2,5 км для відвідувачів [39].

Печера «Вертеба» розташована неподалік с. Більче-Золоте. Вона є гіпсовою та дещо відрізняється своєю геоморфологічною будовою від інших печер Поділля.

Протяжність печери – 8 км. Середня температура - 9 – 10°C. Найцікавіша частина печерної пам'ятки «Вертеба» має назву «Кам'яна Соломка», поверхня стелі зали вкрита трубчастими сталактитами кальциту, які сягають у довжині 10-12 см. У

XIX ст. тут було виявлено зразки давньої Трипільської культури: більш ніж 300 цілих посудин, понад 35 тисяч керамічних і глиняних фрагментів, приблизно 120 людських фігурок, 200 знарядь із кісток і рогів, 300 виробів з кісток та каменю. Археологічні матеріали, виявлені у «Вертебі», зберігаються в музеях Борщева, Відня, Кракова, Варшави, Львова та Тернополя [36].

Печера «Млинки» є гіпсовою лабіринтовою печерою, що розташована поблизу с. Залісся Чортківського району. Довжина її ходів складає 40 км. Вона є найпопулярнішою спелеотуристичною пам'яткою Тернопільської області. На карту нанесено 27 підземних ходів. Печерна пам'ятка приваблює своєю великою кількістю різнокольорових кристалів, сталактитів та інших печерних утворень. Її лабіринтами щороку проходять безліч спортивно-туристичних груп, відбуваються спелеозйомки та навчально-тренувальні заняття для спелеотуристів. Однак, вхід до неї закрито для масових відвідувачів з метою безпеки та контролюється місцевим спелеоклубом [40].

Печеру Озерну — гіпсову печеру, відкрито у 1938 р. жителями с. Стрілківці Борщівського району Тернопільської області. Це єдина печера з підземними озерами на Поділлі. Досліджена довжина печери становить 142 км. Печера приваблює туристів красою своїх залів, які мають назви: зал Сонця, Кристал, Зимова казка, Сьоме небо, Альпи, Мансарда, Циклоп, Алігатор, та ін. А також у печері відомі галереї: Велетнів, Нептуна, Чумацький шлях і т.д. Вхід до печери відкрито для екскурсій лише у складі спелеологічної групи. З метою безпеки її закрито для випадкових відвідувачів [41].

Карстова печера «Угринь» є геологічною пам'яткою природи місцевого значення. Розташована біля с. Угринь, Чортківського району, у верхньотортонських гіпсах. Вхід знаходиться у верхній частині схилу долини р. Млинки. Власне, за будовою печера схожа на Млинки, однак пересування нею ускладнено глинистими ділянками, низькими ходами та кам'яними завалами. Печера досить коротка, її довжина складає 3562 м. Для того, щоб її оглянути достатньо навіть однієї екскурсії. Взимку вхідні зали покриваються льодовими сталактитами та сталагмітами, які сягають зросту людини. Також, в Угрині, як і в Млинках є шанс зустріти кажанів [45].

У Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області знаходиться унікальна печера «Атлантида». Печера за походженням є карстовою, а відкрили її влітку 1969 р.. Вона розташована біля с. Завалля на ділянці національного природного парку «Подільські Товтри». Загальна довжина печери становить 7493 м, площа 3120 м². Варто зазначити, що це єдина печера на Поділлі, яка має триповерхову будову. Печера складається з чисельних залів і переходів, на стінках яких утворилися натічні форми гіпсів різних кольорів. Що цікаво, деякі кристали гіпсів досягають довжини 1,5 м. Для екскурсій печерою туристам пропонують три маршрути різної складності – початковий, розрахований на дітей шкільного віку, детальний для дорослих відвідувачів і складний, для якого потрібна добра фізична та технічна підготовка [33].

На Буковині вже відкрито понад 130 печер. Вони різні за розмірами, положенням у просторі, походженням. Найдовшою печерою цього регіону можна вважати Попелюшку.

Печера «Попелюшка» пролягає через території двох країн. Цікавим фактом є те, що вхід до печери розташовано поблизу с. Крива, що у Молдові, в той час як основна її частина – в Україні. Зі сторони нашої країни також почали розробляти вхід до печери, який планують відкрити біля с. Подвірне Чернівецької області. Тому можливо в найближчому майбутньому печера буде доступною для екскурсій на території України. Довжина досліджених ходів печери складає приблизно 91 км. Печера «Попелюшка» є третьою за довжиною гіпсовою печерою у світі.

Відкриття печери «Попелюшка» відбулося у 1977 р.. Спочатку спелеологи не мали змоги обстежити печеру, у зв'язку з тим що вхід у неї був дуже засміченим. Тому й її назвали Попелюшкою (героїня казки була замащена сажею). До 50-х рр. ХХ ст. печера була затоплена водою. Коли вода спала, вченим було надано доступ до величезних підземних галерей. Цікавим є шар глини, що огортає зали та галереї, демонструючи спектр відтінків: червоний, білий, чорний, зелений і синій. Нині унікальні глиняні фігури прикрашають окремі стежки, а статуя Попелюшки височіє серед цього дива. У печері «Попелюшка» було знайдено незвичайну знахідку -

мінерал бернесит, який, зазвичай, зустрічається в глибоких океанічних западинах. Як ці родовища корисних копалин потрапили на сушу, залишається загадкою. Крім того, у високих концентраціях також було виявлено радон – радіоактивний газ. Цікаво, що печеру «Попелюшка» свого часу розглядали на конкурс «Сім природних чудес України» [44].

Таким чином, здійснений авторкою аналіз спелеологічних ресурсів свідчить, що Україна після перемоги над російськими загарбниками має потенціал і передумови для перспективного розвитку спелеологічного туризму.

2.2. Основні етапи розвитку спелеотуризму в Україні

Спелеотуризм має багату історію. Власне кажучи, печерами почали цікавитись ще в Стародавньому світі. Для первісних племен вони стали справжнім домом і захистом від стихій та хижаків. Тому спелеотуризм можна вважати не тільки способом отримання фізичного навантаження, але й дещо глибше – поринання в історію певного періоду. В деяких печерах люди знаходять наскальні малюнки, а в інших навіть скарби, які приховували від недоброзичливців. Тому кожен період залишив свій слід у таких природних утвореннях як печери.

У 1723 р. людство досягло рекорду в дослідженні печер. Першопрохідці спустились на глибину 138 м від рівня входу до прірви Мацоха в Чехії. Подальші досягнення відбулися у ХІХ ст. в Італії – у 1841 р. дослідники досягли глибини 329 м у прірві Требич.

Перші згадки про печери Криму, Кавказу, Сибіру та Уралу наводяться на початку і в середині ХІХ ст. в працях А. Шренка, М. Кіттари, М. Северина, Г. Абіха, П. Кеппена та ін.

«Печерний туризм» – вид туризму, що став відомим у всьому світі лише на початку ХХ ст., а особливо популярним з середини минулого століття [21].

На початку ХХ ст. відомими стають дослідження А. Крубера, який писав про Крим і Кавказ, А. Козменко, який описував Руську рівнину. У цих працях можна

дізнатися інформацію про умови утворення печер, особливості їх мікроклімату та гідрогеології тощо.

До 1917 р. українська спелеологія мала епізодично-описовий характер. Печери досліджували пересічні люди без спортивної підготовки та без спеціального спорядження. Відтак, у літературі описувались лише легкодоступні печери. Це такі печери як: Кришталева, Вертеба, Балаганська, Ангарська на Поділлі; Великий Бузлук у Криму та ін.

У 1908 р. науковець М. Орлович та інженер Г. Гутковський описали привхідну частину Кришталевої печери в с. Кривче на Тернопільщині. На початку 1930-х рр. інженер В. Нехай виконав дослідження ближнього району лабіринту й висвітлив його опис і картосхему в "Путівнику по печері Кривче" (1933 р.). У той же час було прокладено та частково обладнано перший екскурсійний маршрут під землею в Україні, який мав тоді велику популярність [10].

У 1960-ті рр. значного розвитку набув спелеотуризм у Криму. Тривалий час спелеологією займалися лише любителі під управлінням досвідчених фахівців, які спеціалізувалися на вивченні карстових печер.

Протягом 1950-1980-х рр. вони відкрили, вивчили, описали та відвідали сотні кримських печер. Однак, красу підземного царства здатна була оцінити лише невелика частина ентузіастів, які займалися печерним туризмом спортивним спелеотуризмом і дослідженнями печер [21].

У 1958-1959 рр. наукові колективи Інституту мінеральних ресурсів (Сімферополь) та низки університетів почали активні спелеологічні дослідження. Свій значний вклад у координацію досліджень внесли Комісія карсту та спелеології АН СРСР, Міжвідомча комісія з вивчення геології та географії карсту, а також Всесоюзний інститут карстознавства та спелеології.

Спільна робота спелеологів і Комплексної карстової експедиції АН УРСР у горах Криму поклала початок творчій співпраці вчених і спелеологів-аматорів.

У 1958-1962 рр. у десятках експедицій до Криму брали участь спелеологи-аматори Ялти, Севастополя, Сімферополя, Києва, Харкова та інших міст. У той же час було створено відділення спелеології у Тернополі, Львові, Сімферополі, Ялті та ін.

У 1962 р. в Криму організували Перший Всесоюзний зліт спелеологів. Саме після цього спелеотуризм стали вважати громадським рухом, а також він увійшов до системи туризму. Керівництвом спелеосекціями займалася Центральна секція спелеотуризму, а з 1977р. – Комісія спелеотуризму Федерації туризму Центральної ради з туризму та екскурсій ВЦРПС.

У 1962—1980 рр. відбувалися активні спелеологічні дослідження. Ентузіасти з різних куточків України розпочали дослідження відомих на той час печер. Вони шукали входи до них та заново відкривали загублені. На той час розпочалися пошуки нових печер. Як наслідок, спелеологи та спелеотуристи відкрили та відвідали більше 3,5 тис. печер і шахт України [10].

Придністровське Поділля давно приваблювало дослідників своїм різноманіттям печер. На найбільшу увагу заслуговують печери Млинки, Вертеба, Озерна, Оптимістична та Кришталева. Розглянемо історію відкриття найдовшої печери Євразії «Оптимістичної».

У 1965 р. група львівських спелеологів зі щойно створеного клубу «Циклоп» проводила дослідження печери «Вітрова», що знаходиться на околиці с. Королівка Борщівського району. Випадково вони помітили струмок, розташований неподалік, що йшов під землю. Того разу розкопати нічого не вдалося, однак повернувшись через рік, 8 травня 1966 р., Олексій Соляр і Мирон Петрович Савчин обійшли глиняний сифон, що перегороджував їм шлях минулого року. Їм вдалося обстежити 400 м печери. Спочатку вважалося, що її довжина близько 3 км, однак, продовжуючи дослідження, спелеологи оголосили її найдовшою печерою тодішнього СРСР. Зважаючи на те, що скептично налаштовані колеги назвали львів'ян «оптимістами», печері дали назву «Оптимістична». З того часу Львівський спелеоклуб «Циклоп»

розпочав регулярне розвідування, відкриття нових коридорів і картування печери. Загальне керівництво дослідженням було покладено на президента клубу М. Савчина.

У печері було проведено понад 260 експедицій. З 1967 р. крім львівських спелеологів, у дослідженнях печери брали участь також спелеологи з інших країн: Болгарії, Польщі, Німеччини, Франції та ін.

Відповідно до того як продовжувались дослідження печери, у спелеологів виникала необхідність у будівництві нових підземних базових таборів. У 2008 р. їх налічувалось 15. Одним із найвіддаленіших підземних таборів можна вважати «Оазис». Він також є найзручнішим: прямо в таборі знаходиться резервуар з чистою питною водою, спальні місця на півсотні осіб і необхідне кухонне приладдя.

На сьогодні ця пам'ятка природи перебуває у розпорядженні Львівської міської громадської організації — спелеоклубу «Циклоп». У 1971 р. їй надано статус геологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення [20].

Багату історію досліджень має печера Вертеба. Вперше печера згадується у німецькій газеті «Miscellen» у 1822 р. Саме тоді в ній було виявлено багато культурних знахідок доби неоліту й енеоліту.

Перші записи про археологічне дослідження печери відносяться до початку XIX ст. У 1820 р. нею зацікавився орендар місцевого маєтку Я. Хмелецький. Він відвідав підземелля і знайшов сліди вогню, черепа, людські кістки та кераміку. У 1876 р. тут провів перші археологічні дослідження археолог А. Кіркор, які продовжили члени Антропологічного комітету Краківської академії Г. Оссовський і Л. Сап'єга. У 1898–1907 рр. В. Деметрикевич керував серією археологічних розкопок у печері Вертеба. Наукова значущість пам'ятки та велика кількість знахідок виділяють її як найвидатнішу на Поділлі. Матеріали, зібрані під час цих розкопок, спочатку зберігалися в палаці Л. Сап'єги в с. Більче-Золоте, а потім були передані на зберігання до музеїв Кракова та Відня.

У далекому 1928 р. відомий український учений Олег Кандиба-Ольжич здійснив дивовижне відкриття. Він наважився зайти до печери та викопати три ями,

використовуючи стратиграфічний метод, щоб розкрити два різних горизонти трипільської культури. Крім того, дослідник зібрав цінні антропологічні та археологічні артефакти. Десятиліття потому, в 1967 р., спелеолог В. О. Радзієвський випадково натрапив на черепок горщика, прикрашений гіпсовими кристалами, і керамічну фігурку бика в далекій частині печери під час топографічної зйомки підземного лабіринту.

Комплексне дослідження історичної пам'ятки та прилеглих територій радіусом 30-40 км Борщівський краєзнавчий музей розпочав ще у 1991 р. 5 жовтня 2004 р. в печері "Вертеба" створили унікальний підземний музей трипільської культури. Музей пропонує відвідувачам можливість зануритися в підземний світ печери, переглянути оригінальні археологічні знахідки та помилуватися діорамою з трипільським посудом і п'ятьма скульптурами, що зображують сцени життя трипільців у печері. Екскурсія веде відвідувачів у 1000-метрову подорож різними залами та коридорами печери. Тим часом для досвідченіших відвідувачів розроблено спортивний спелеомаршрут [36].

Надзвичайно цікаву історію має перлина Тернопільської області, печера «Кришталева». У 1721 р. у книзі Г. Жончинського "Натуральна історія королівства Польського" зустрічається перша згадка про велику печеру біля с. Нижнє Кривче. Пізніше, у 1745 р. Габріель Жончинський знову згадує печеру у своїй новій праці «Актуальна історія натуральна королівства Польського». Про печеру він писав так: "із тісним входом, така заплутана, що в ній можна заблукати". У 1783 р. печера згадана у книзі Х. Ладовського «Історія натуральна Королівства Польського». У 1878 р. вийшов перший кадастр, що включав також і печери Поділля. Книга має назву «Про печери від Карпат до Балтики», і написана А. Грушецьким. У ній міститься інформація про низку печер, зокрема й про Кришталеву.

Вдруге відкриття печери відбулося у 1908 р. інженером К. Гутковським і доктором наук М. Орловичем. Ними було описано привхідну частину та декілька великих залів Кришталевої.

У 1928-1930 рр. під керівництвом професора археології Львівського університету Леона Козловського відбулись археологічні дослідження ближньої частини Кришталевої печери. У праці «Нарис історії Південно-Східної Польщі» Л. Козловського 1939 р. розповідається про недоступність Кришталевої печери, оскільки вхідний коридор був перешкодою, і експедиції довелося пролазити через вузький прохід. Першу залу з часом було досягнуто та названо на честь професора Козловського (тепер відомий як зал Казок).

Ще в 1931 р. за дорученням Львівського державного комітету охорони природи та Центрального правління Подільського туристично-краєзнавчого товариства в Тернополі інженер Віктор Нехай провів ґрунтовне вивчення печери «Кришталева». Через два роки після своїх розвідок Нехай випустив книгу «Путівник по печері в Кривче», де містився детальний опис і карта розвіданої ділянки.

У 1939 р. у праці "Нарис історії Південно-східної Польщі" Л. Козловський писав: «Вхідний коридор був настільки засипаним і недоступним, що з великими труднощами, проповзаючи вглиб вузьким ходом, я разом з членами експедиції потрапив у перший зал». Назвали цю залу іменем проф. Козловського (нині - зал Казковий). Варшавський археолог Людвіг Савицький став наступним спеціалістом, який продовжив дослідження Кришталевої печери. Крім археологічних досліджень, він займався також геологічними дослідженнями та проблемою облаштування печер для відвідування туристів.

Починаючи з 1961 р. Академія наук УРСР регулярно проводить дослідження Подільських печер.

У лютому 1962 р. І. М. Гуньовський у складі експедиції Львівського відділу географічного товариства СРСР дослідив та описав печеру «Кришталева». Пізніше того ж року почалося топографічне дослідження печери. Станом на 1963 р. ходи печери простягалися на 18,8 км, що робило її найдовшою гіпсовою печерою в світі на той час. У 1968 р. Обласна секція спелеотуризму почала організовувати та проводити екскурсії печерами району, зокрема Кришталевою та Млинки. Екскурсроводи

зустрічали та допомагали відвідувачам, які платили за вхід скромну плату в 20 копійок. Загалом у 1968 р. до організованих спелеоеккурсій долучилося близько 15 тис. осіб.

Ще у 1965 р. Тернопільський облвиконком прийняв рішення про охорону печер області та оголосив заповідними печери Кришталева, Вертебу, Млинки та Голубі Озера.

У 1968 р. на вході до Кришталевої встановили ворота та освітлення, і відтоді до печери можна потрапити лише з гідом.

У березні 1976 р. було проведено 37-му експедицію Тернопільського клубу «Поділля». Метою цієї експедиції було обстеження печер і подальше вивчення та коригування нових маршрутів екскурсій. Результати експедиції: відзнято близько 7 км, досліджено 200 м нових ходів.

У 1980-х рр. довжина печери була збільшена до 22 км, завдяки дослідженням київських і борщівських спелеологів.

На сьогодні Кришталева пристосована для масового відвідування. У печері обладнано та електрифіковано шлях, яким проходять екскурсії, обслуговування груп професійними провідниками, зручний під'їзд. Оглядовий маршрут є доступним для всіх людей у будь-яку пору року. [23]

Унікальну трирівневу печеру «Атлантида» було відкрито на початку 1960-х рр. під час видобутку гіпсу в кар'єрі. Місцева газета повідомила про це відкриття, і інформація швидко дійшла до Києва, столиці радянської спелеології. У той час активно розвивалася спелеологія, формувалися дитячі та юнацькі гуртки. У 1968 р. печерою зацікавився дослідник Валерій Рогожников, який для однієї з груп організував експедицію на Поділля.

Насправді перші дослідники Атлантиди були дітьми. Це був плацдарм для навчання. Юні спелеологи займалися топографією, вчилися копати в печері та шукати нові ділянки та зали. 11 липня 1969 р., коли на території печери почалися активні

дослідження гіпсу, сталася велика подія - відкриття першої зали печери - зали «Радість».

Коли спелеологи вперше побачили печеру, вона виглядала як загублений світ. Тому її й назвали на честь міфічного острова-держави Атлантида.

У випадку, якщо експедиція продовжувалася упродовж тривалого часу, спелеологи оселялись під землею – у підземних базових таборах. Такі табори могли тривати один-два тижні, бувало навіть місяць. Наразі це зала під назвою «Підкорювачі печер», де відбувається складання присяги та посвята у спелеологи відвідувачів, які вперше потрапили в Атлантиду [33].

Отже, аналіз наукових джерел свідчить про тривалу історію зародження, становлення та розвитку спелеології, спелеотуризму та спелеотуристичної діяльності в Україні.

2.3. Організація спелеотуристичної діяльності в Україні на сучасному етапі

Здійснення функціонування та розвитку спелеологічного туризму забезпечує УСА - Українська спелеологічна асоціація. Українська спелеологічна асоціація — всеукраїнська громадська організація спелеологів України. Асоціація здійснює свою діяльність у тісній співпраці з іншими громадськими, спелеологічними та науково-дослідними організаціями.

Заснована в 1992 р. Асоціація є національною організацією спелеологів України, зареєстрованою Міністерством молоді та спорту України. У 2004 р. Міністерство юстиції України завершило її перереєстрацію як всеукраїнської громадської організації.

З 1992 р. УСА є членом Міжнародного спелеологічного Союзу (UIS - Union International of Speleology), а з 2012 р. - членом Європейської Спелеологічної Федерації (ESF- European Speleological Federation).

Основними завданнями УСА є:

- 1) розвиток спелеології в Україні;
- 2) здійснення науково-методичного та інформаційного забезпечення спелеологічної діяльності;
- 3) дослідження карстових порожнин;
- 4) підготовка та підвищення кваліфікації спелеологів;
- 5) поширення інформації про спелеологічну діяльність.

Головною метою Асоціації є надання всебічної підтримки та розвитку спелеологічної практики в Україні. Ця підтримка поширюється на клуби, секції та індивідуальних туристів, а також сприяє дослідженню та збереженню печерних ресурсів у рамках практики [55].

Місцеві осередки Асоціації створюються не менше ніж п'ятьма членами Асоціації, які об'єднані спільним місцем проживання, навчання, роботи або спелеологічними інтересами. Член Асоціації може входити тільки до одного місцевого осередку Асоціації.

Таблиця 2.3

Первинні організації УСА (станом на травень 2021 р.)

№	Назва клубу	Місто	Кількість членів в УСА
1	Київський спелеологічний клуб (КСК)	Київ	48
2	Спелеологічний клуб «Атлантида»	Хмельницький	29
3	Чернівецький спелеоклуб «Троглодит»	Чернівці	26
4	Клуб спелеологів "Кристал"	Чортків	22
5	Харківський спелеологічний клуб "Варіант"	Харків	19
6	Одеська спелеоекспедиція «Пошук»	Одеса	10
7	Клуб спелеологів "Поділля"	Тернопіль	9
8	Полтавський КС "Полтава-спелео"	Полтава	8
9	Спелеосекція Ялтинського міського гірського клубу ім. Дмитрієва	Ялта	7
10	Новоселицький спелеоклуб «Попелюшка»	Новоселиця	5

Джерело: підготовлено авторкою за даними [30].

Вагоме місце у проведенні спелеологічної діяльності посідає Львівський спелеоклуб «Циклоп». Львівську секцію спелеологів фактично було засновано у жовтні 1963 р., після того, як вдалося розкопати вхід до печери Попова яма (нині Озерна) біля м. Борщів. Нині спелеоклуб займається дослідженням найдовшої у світі гіпсової печери «Оптимістична».

У спелеоклубу «Циклоп» є власний сайт, присвячений печері «Оптимістична». На ньому можна ознайомитись з переліком доступних екскурсій печерою. Виділяють екскурсії за різним рівнем складності:

- ознайомчі маршрути. Такі маршрути не потребують спеціальної фізичної підготовки; необхідними речами для проходження маршруту є ліхтарик і захисний шолом (обов'язково), зручне взуття та одяг, що не шкода вимастити глиною (можна взяти спелеокомбінезон та гумові чоботи на прокат); тривалість проходження складає 2 години;

- маршрути середньої складності. Бажана фізична підготовка на середньому рівні, потрібна витривалість; з собою необхідно мати захисний шолом, комбінезон, робочі рукавиці, зручне взуття або гумові чоботи, ліхтарик, які можна взяти на прокат; тривалість проходження складає 5-8 годин (залежить від чисельності людей у групі та швидкості руху);

- екстремальні маршрути. Вимагається фізична сила, витривалість, відсутність проблем зі здоров'ям; потрібні захисний шолом і ліхтарик (+запасні батарейки), спелеокомбінезон, робочі рукавиці, зручне взуття або гумові чоботи, які можна взяти на прокат; тривалість проходження складає від 8 до 11 годин (залежить від чисельності людей в групі та їх підготовки).

Також можна замовити ексклюзивні екскурсії до дальнього табору Оазис. Це віддалений район печери, де знаходиться безліч кристалів різної форми та розміру. В цьому районі створили перше штучне місце з водою. Це єдине місце в світі, де воду в печері накачують справжньою водяною колонкою. Там можна відпочити й ознайомитися з побутом спелеологів. У печері також є дивовижна зала «Києво-

Печерська Лавра», до якої можна придбати ексклюзивну екскурсію. Зала отримала таку назву, оскільки напрочуд нагадує печери Києво-Печерської Лаври. Саме в цій галереї починаєш розуміти, чому 960 р. тому, людина на ім'я Антоній, вирішила піти від звичайного життя й оселитися в усамітненні. Ідеальна тиша печери дозволяє почути свою душу.

Спелеоклуб «Циклоп» окрім екскурсій пропонує послуги з харчування та проживання. На ночівлю туристи можуть заселитися в спелеохостел, що знаходиться недалеко від входу до печери. Також можна взяти напрокат спеціальне спортивне спорядження (захисний шолом, ліхтар, комбінезон, гумові чоботи) [52].

Хмельницький спелеологічний клуб «Атлантида» було створено 24 липня 2006 р. як некомерційну організацію, покликану об'єднати людей, які цікавляться спелеологією та спелеотуризмом. Основна мета організації — дослідження, вивчення та захист печер, одночасно пропагуючи здоровий та екологічний спосіб життя. Ідея створення клубу виникла в 2002 р. у досвідчених спелеологів, які брали участь в експедиціях різними спелеологічними регіонами світу. Побачивши стан печер та їхнього середовища, команда вирішила об'єднати свої професійні знання для популяризації наукових і практичних знань про печери, створюючи туристичну привабливість та сприяючи захисту навколишнього середовища.

Спелеоклуб пропонує туристам спелеотури до відомих печер Поділля, таких як: Попелюшка, Атлантида, Млинки, Кришталева, Вертеба, Оптимістична та Буковинка. Однак, найголовнішим напрямком, що обирають туристи у спелеоклубі є печера «Атлантида».

Для замовлень екскурсій є у відкритому доступі сайт спелеоклубу «Атлантида». На ньому можна ознайомитись з різновидами турів, напрямками, детальною інформацією про кожну печеру та доступними маршрутами. Наприклад, для екскурсій до печери «Атлантида» спелеоклуб пропонує такі маршрути:

- ознайомчий маршрут. Маршрут в основному розраховано на дітей і невідготовленого туриста, який бажає просто здійснити цікаву прогулянку

підземними лабіринтами печери. На маршруті можна ознайомитись з технікою пересування в печері, навчитися розрізняти галереї та зали, побачити кристали різних форм і відтінків, кам'яні квіти (гелектити), пластинчастий гіпс (плафони). Печера відкриває для туристів такі зали як: «Підкорювачі печер», де біля печерного вівтаря є можливість відвідувачам скласти клятву про те, що вони ніколи не принесуть шкоди печері, зала «Гагаріна», стеля якої нагадує нескінченну кількість зірок на нічному небі, зала «Ніс», де можна дізнатися як печера "дихає". Далі туристи долають «Спуск альпіністів» і бачать не менш красиві зали: «Дімкіна арка» та «Аніччині Сльози», «Золота Осінь» і «Костел», а зала «Білосніжки» має дивовижні зимові краєвиди;

- детальний маршрут. Передбачає детальніше ознайомлення з печерою та наповнений складнішими елементами проходження. Пересування підземним маршрутом більш тяжке завдяки різноманітності форм рельєфу: колодязі, завали, вузькі щілини, такі як «Тухіс», «Китовий Вус», «Декольте», «Піонерська Гірка». На своєму шляху відвідувачі зустрічають всілякі форми кристалів і сліпуче сяючу «Партизанську Галерею» з чорного марганцю. Також є можливість самостійного орієнтування в одному з районів печери, що зберігає дивовижний сюрприз. Захоплюючі розповіді та історії спелеологів підтримують екстремальний настрій упродовж усього шляху. Вони розповідають цікаві легенди про загадкових духів печери – Чорного та Білого спелеологів. Також можна на власні вуха почути, як «дзвенить» тиша;

- максимальний маршрут. Вимагає від учасників хорошої фізичної підготовки та витривалості. Охоплює більшу частину печери. Основним об'єктом відвідування є зала «Динамо», де радують око надзвичайно мальовничі скупчення сталактитів, кристалів і гелектитів. На цьому маршруті є можливість відвідати «Храм Богів», залу «Єсеніна», побачити на власні очі – камін «Ракета», відвідати новорічну «Ялинку» та спробувати дістатися головного призу маршруту «Котячою Гіркою». На виставці глиняних фігур у залі «Буфет» можна продемонструвати свої скульпторські здібності, залишивши на згадку про себе фігурку, серед численних інших скульптурних статуй

попередників. Відвідувачів також чекає підйом із зали «Червоних Маків» через дивовижний колодязь, створений природою, витонченої форми «Замкова Свердловина»;

- екстремальний маршрут. На цьому маршруті головне мати витривалість, хорошу фізичну підготовку, холонокровність і напарника поруч для подолання складних перешкод. Маршрут проходить унікальними важкодоступними місцями печери. Відвідувачі мають змогу побувати в «13-й Магістралі», на «Ліжку», «300 Мет Радості», в залі «Казка», а також подолати одну з найскладніших перешкод печери «Роспір». Після проходження маршруту, в нагороду за сміливість, можна отримати смачний обід (плов та глінтвейн) у подарунок від клубу;

- релакс-тур. Це унікальний маршрут, під час якого відвідувачі можуть поринути у романтичну атмосферу. У печері відбувається виступ музичних колективів, конкурсні програми від ведучих, дегустація фірмового напою «Атлантида», проведення майстер-класу з культури пиття та дивовижний екскурс печерою «Атлантида».

Окрім екскурсій до печери «Атлантична», спелеоклуб пропонує туристам замовити тур до печери «Попелюшка». На сайті є пропозиції одноденного та дводенного турів. Вартість одноденного туру – 850 грн; вартість дводенного туру - 1350 грн.

Програму дводенного туру представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Програма дводенного туру печерою «Попелюшка»

Дні	Програма туру
1 день	1) Зустріч групи на залізничному вокзалі Кам'янця-Подільського. 2) Трансфер мікроавтобусом до села Підвірне, КПП Мамалига. 3) Перехід кордону, піша прогулянка до печери. 4) Сніданок. Екіпірування та інструктаж за правилами відвідин печери. Вихід у печеру «Попелюшка».

	5) Обід. 6) Перехід кордону. Трансфер до с. Завалля (база ХСК «Атлантида») 7) Вечеря. Відпочинок біля багаття. Похідна лазня.
2 день	1) Сніданок. 2) Спуск по круто-похилій переправі. 3) Трансфер мікроавтобусом до Кам'янця-Подільського. 4) Прогулянка вулицями старого міста, огляд історичних пам'яток міста.

Джерело: розроблено авторкою за даними [51].

У вартість входить: трансфер; харчування (сніданок-обід-вечеря-сніданок); проживання на базі ХСК «Атлантида» (будинок спелеологів/намет); забезпечення особистим спорядженням для відвідування печери; прокат спорядження для спуску круто-похилою переправою; страховий поліс.

У вартість не входить: оплата за екскурсії Кам'янцем-Подільським; вхідні квитки до музеїв і на територію Кам'янець-Подільської фортеці; прокат спальника, каремату, намети [51].

«Wild tour» - це спеціалізована турфірма, заснована в 2006 р., що займається одночасно як організацією, так і проведенням активних турів. Турфірма пропонує різний рівень обслуговування від бюджетного - просто прокату спорядження - до обслуговування на маршруті - за програмою All inclusive для VIP-персон. Вони обіцяють своїм клієнтам демократичні ціни та гнучку систему знижок. Незважаючи на те, що багато їх турів стоять приблизно в одній ціновій лінійці з аналогічними турами конкуруючих організацій, вони підкреслюють, що відрізняються вищим рівнем сервісу та якістю спорядження, а також кількістю послуг, що входять до них. Турфірма «Wild tour» спеціалізується на активному відпочинку та пропонує рафтинг тури, сплави річками України і, звичайно ж, спелотури.

Актуальним варіантом, представленим на їхньому сайті є спелеотур до печер - Атлантида, Вертеба, Кришталева та Млинки (2 дні). Вартість туру становить 3000 грн.

Таблиця 2.5

**Програма дводенного туру печерами Атлантида, Вертеба, Кришталева,
Млинки**

Дні	Програма туру
1 день	1) Зустріч групи на залізничному вокзалі в Чорткові в 6-00. В цей час прибуває нічний потяг № 57 Київ - Ворохта. 2) Переїзд та огляд печери "Вертеба. 3) Переїзд та огляд печери "Млинки, тривалістю біля 3-х годин 4) Переїзд та огляд печери "Кришталева" 5) Переїзд та поселення в спелео притулку "Атлантида" в с. Завалля. Відвідуванні місцевої бані на дровах та вечеря.
2 день	1) Ранній сніданок, спелеоекскурсія по печері Атлантида біля 4-х годин. 2) Обід та виїзд мікроавтобусом в Київ, дорогою зупинка на відомому рибному базарі в Летичеві. 3) Прибуття в Київ біля 21-00 - 22-00 до настання комендантської години.

Джерело: розроблено авторкою за даними [54].

У вартість входить: переїзд мікроавтобусом згідно маршруту; переїзд мікроавтобусом в останній день до Києва; чотири спелеоекскурсії печерами; харчування (в перший день - обід і сніданок, другий день - сніданок і обід); проживання в спелео притулку в 8-ми містних номерах із загальними зручностями; відвідування бані в спелео притулку; супровід гіда на всьому маршруті

У вартість не входить: проїзд потягом № 57 з Києва до Чортків; прокат комбінезона та налобного ліхтарика для огляду печери "Млинки" [54].

Туроператор «Відвідай» є львівським туроператором, що має в арсеналі близько 390 авторських турів та екскурсій. Це тури та екскурсії до Закарпаття, Львова, Чернівців, Буковелю, Львівської області та ін. Вони також пропонують тури печерами Тернопільщини. У туроператора також є тур чотирма печерам Поділля: Млинки, Кришталева, Атлантида та Оптимістична. Тур триває 2 дні. Ціна - 1545 грн. У вартість туру входить: проїзд комфортабельним автобусом; супровід гіда-

екскурсовода; екскурсійне обслуговування у туристичних об'єктах; страхування на час подорожі; проживання. У вартість не входять і додатково сплачуються: вхідні квитки на туристичні об'єкти; прокат спорядження; харчування.

Також діють знижки:

- Дітям до 6 років (включно), при супроводі 2-х дорослих та без окремого місця в автобусі та при проживанні – безкоштовно;

- Дітям до 12 років (включно) та особам з інвалідністю I та II груп (за наявності посвідчення): знижка від загальної вартості туру – 100 грн./ос;

- Учасникам БД/ООС (за наявності посвідчення): знижка 30% вартості туру [53].

Отже, у другому розділі кваліфікаційної роботи авторкою охарактеризовано ресурсний потенціал вітчизняного спелеотуризму, досліджено основні етапи розвитку спелеотуризму в Україні, проаналізовано організацію спелеотуристичної діяльності в Україні на сучасному етапі, розглянуто спелеоклуби та туристичні компанії, що пропонують тури печерами.

На жаль, не зважаючи на наявність значних атрактивних спелеотуристичних ресурсів, спелеотуризм в Україні розвинено ще недостатньо. З декількох сотень придатних для організації спелеотуристичної діяльності печер, використовуються лише невелика їх частина. Також додатковою проблемою є недостатня поінформованість потенційних туристів, зокрема закордонних, про природні, у тому числі й спелеологічні багатства України.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПЕЛЕОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Сучасні проблеми організації вітчизняного спелеотуризму

Об'єктивний аналіз стану та передумов розвитку спелеотуризму свідчить, що Україна має потужний спелеологічний потенціал. Проте, авторка виділяє низку причин, чому цей потенціал не реалізується повною мірою:

- 1) пандемія, викликана коронавірусом COVID-19;
- 2) повномасштабна російська військова агресія проти України;
- 3) недостатня рекламна кампанія для залучення молодшої аудиторії;
- 4) недосконала інфраструктура спелеомаршрутів;
- 5) відсутність ефективної державної політики щодо розвитку спелеотуризму;
- б) низька якість спелеотуристичних послуг.

Спалах коронавірусу у 2019 р. завдав серйозного удару по туристичній сфері. З обмеженнями на подорожі та зниженням попиту серед мандрівників пандемія спричинила безпрецедентні проблеми для світової та національної індустрії туризму. Практично в усіх країнах туристичні операції було призупинено на невизначений термін, що призвело до прикрої паузи в авіаційному та наземному транспорті, малому та середньому бізнесі, а також у культурному секторі. Це призвело до значного уповільнення економічного розвитку країн [3].

В Україні пандемія коронавірусу завдала важкого удару по туристичній сфері та готельно-ресторанному бізнесу. Внаслідок поширення пандемії скасовувались всі масові заходи, в тому числі тури та екскурсії. Саме через спалах пандемії деякий час не проводились екскурсії до печер, і спелеотуризм стояв на місці.

Вкрай негативно на розвиток спелеотуризму в Україні вплинула повномасштабна російська військова агресія. Після окупації Криму в 2014 р. було втрачено майже 30 % вітчизняного туристично-рекреаційного потенціалу, що включав і спелеотуризм. Як відомо, Крим має значний потенціал для розвитку спелеотуризму, однак у зв'язку з російською окупацією, на жаль, в'їзд на цю

територію для українців закрито. Це означає, що наша країна зможе розвивати цей вид туризму в Автономній Республіці Крим лише після її звільнення від російських окупантів [13].

З 2022 р. триває повномасштабне російське вторгнення в Україну, що спричинило значний спад у вітчизняної сфері туризму. Дані Державного агентства розвитку туризму свідчать про падіння доходів туристичної сфери на 25,7% у 2022р., що призвело до відповідних втрат державного бюджету. Якщо війна триватиме, занепад, швидше за все, також триватиме. Незважаючи на це, українську туристичну сферу очікує швидке відновлення після неодмінної перемоги України [19].

Сучасною проблемою для розвитку спелеотуризму є недостатня рекламна складова для залучення молоді. Покоління Z (віком 10-25 р.), на думку авторки, недостатньою мірою зацікавлено у відвідуванні печер. Тому потрібно певним чином популяризувати це вид туризму для молоді.

Ще однією проблемою, що помітно гальмує розвиток українського спелеологічного туризму, є недосконала транспортна інфраструктура. Зв'язок між транспортним і туристичним секторами є симбіотичним. У той час як Міністерство економіки України стверджує, що 80-90% доходів від транспорту припадає на туризм, транспортний сектор також розширює своє охоплення до віддалених місць відпочинку, таким чином слугуючи незамінним помічником для індустрії туризму [28].

Експерти визнають, що стан транспортної інфраструктури в Україні є незадовільним. Країна має диверсифіковану залізничну мережу, що входить до світової десятки, але все ще відстає від Польщі, Франції та Німеччини. Рівень електрифікації залізниці також вражає. На жаль, дорожня мережа України залишається на досить низькому рівні. Незважаючи на більшу площу порівняно з Францією та Німеччиною, вона має відповідно в 5,6 і 3,8 разів менше автомагістралей. За щільністю автомобільних доріг Україна все ще поступається іншим європейським країнам [13].

В Україні спелеотуризм не настільки добре розвинений, як у багатьох інших країнах світу. Наприклад, у таких країнах, як США, Італія, Франція, Іспанія, Словаччина та Угорщина спелеотуризм вважається надзвичайно популярним видом туризму. Низька конкурентоспроможність України у сфері спелеотуризму визначається, передусім, недосконалим інституційним середовищем, основними складовими якого є транспортна, харчова, готельна, соціальна та інформаційна інфраструктури. Наразі найбільші проблеми в цій сфері можна підсумувати таким чином:

- 1) неефективне використання природно-рекреаційних ресурсів;
- 2) низький рівень співпраці з лідерами індустрії спелеотуризму;
- 3) нерозвиненість економіки, що стримує розвиток практично всіх сфер діяльності, пов'язаних з туристичним бізнесом.

Урядові витрати на подорожі та туризм наразі становлять лише 1,7% від загальних витрат. Тому цих коштів недостатньо для підтримки стрімкого розвитку туризму. Враховуючи потенційно високий економічний ефект від капіталовкладень у рекреаційну сферу, уряд має у повоєнний час виділяти більше фінансування та приділяти пильнішу увагу її розвитку.

Оцінюючи стан туристичної галузі України, можна визнати її суттєві недоліки. Інфраструктура потребує термінової реконструкції, якість послуг не відповідає світовим стандартам, багато екологічних і соціальних проблем, а сектору розваг майже не існує. Супутня індустрія гостинності також перебуває у скрутному становищі, що є суттєвим недоглядом, якщо врахувати, що вибір місця проживання та харчування туриста може вплинути на поїздку. Щоб задовольнити культурні потреби туристів, до відвідувачів необхідно ставитися з більшим розумінням і гостинністю [8].

Окрім цього, оцінка спелеологічних ресурсів нині є досить недосконалою, проте саме завдяки розвитку «печерного» туризму, дослідженню та відкриттю нових природних об'єктів на сьогодні проведено туристично-спортивну класифікацію та досліджено велику частину відомих печер України.

Нагальною проблемою, що гальмує розвиток спелеотуризму є нестача кадрів. Унаслідок пандемії туризм у всьому світі втратив приблизно 62 млн осіб працівників, які не мають бажання повертатися. Такі цифри було включено до звіту, представленого на прес-конференції в рамках ІТВ, дослідницької фірми з розширення зайнятості в туризмі (TEEM), яка була створена з ініціативи міністра туризму Ямайки Едмунда Бартлетта та Глобальної ради з подорожей та туризму (GSTC).

У дослідженні наводяться такі цифри: 68% туристичних компаній повідомили, що на сьогодні відчувають нестачу персоналу, а ще 88% підтвердили нестачу робочої сили. У той же час, 62% учасників заявили, що групу віком від 25 до 45 років найважче переконати працювати в туристичній індустрії, адже цей сегмент, як правило, зосереджений на технологіях та фармацевтичному секторі [18].

В Україні вкрай негативно позначилась на кадровому забезпеченні вітчизняного туризму, у тому числі й спелеологічного, повномасштабна російська військова агресія. Тому вкрай важливим є підбір фахівців для обласних та міських центрів туризму, котрі добре знаються на спелеології.

За умови успішного рекламування та популяризації спелеотуризму, він матиме серйозну перспективу розвитку.

Отже, на сьогодні розвиток вітчизняного спелеологічного туризму гальмується низкою проблем, передусім, військовою російською агресією. Однак, після перемоги України він матиме всі передумови для оперативного відновлення та перспективного розвитку.

3.2. Стратегічні напрями та пріоритети розвитку спелеотуризму в Україні

Для створення сучасної індустрії туризму в Україні необхідно розробити та реалізувати комплексну програму виробництва та просування на вітчизняний та міжнародний ринки інноваційного конкурентоспроможного туристичного продукту. Розробивши добре сплановану стратегічну програму та ефективні маркетингові

заходи, стає можливим вийти на світові туристичні ринки, сприяти розвитку спелеотуризму та зростанню туристичного потоку в Україну.

У другому розділі кваліфікаційної роботи авторкою було доведено, що Україна має потужну ресурсну базу та сприятливі передумови для розвитку спелеологічного туризму. Однак, на нашу думку, вітчизняний спелеологічний туризм потребує додаткового рекламування. Основною метою маркетингу цього виду туризму є створення його позитивного іміджу на туристичному ринку України та світу. Це можливо досягти, використовуючи PR-технології.

З метою оптимізації розвитку спелеотуризму в Україні варто авторка вважає доцільним реалізувати такі пропозиції:

- диверсифікувати асортимент туристичних послуг, передусім, за рахунок екологічного, зеленого, спелеологічного туризму;
- запровадити сучасну інформаційно-маркетингову службу для забезпечення широкої поінформованості потенційних туристів про спелеологічні ресурси України;
- підвищити якість обслуговування спелеотуристів;
- реалізовувати стратегічно вигідні та економічно ефективні проєкти, що забезпечать комплексний розвиток перспективних спелеологічних територій;
- покращити інфраструктуру «печерного» туризму (відкрити місця для ночівлі біля печерних об'єктів і точки харчування відповідного стилю);
- здійснювати дослідження зарубіжного досвіду організації спелеотуризму, визначити основні тенденції його розвитку у світі та можливості використання передового досвіду в організації спелеотурів вітчизняними туристичними підприємствами.

Дієвим варіантом розвитку спелеологічного туризму може бути диверсифікація асортименту туристичних послуг, тобто створення різноманітних об'єктів і комплексів з метою модифікації та розширення асортименту та видів послуг, що надаються спелеотуристам.

Метою диверсифікації є підвищення ефективності діяльності підприємства не тільки на сучасному етапі, або в найближчому майбутньому, але й на тривалу перспективу.

У спелеотуризмі можна використати один з нижче перелічених методів диверсифікації:

- з метою диверсифікувати свої товари та послуги, компанії можуть використовувати наявний персонал та обладнання. Ця стратегія особливо ефективна для організацій, фахівці яких орієнтовані на дослідження;

- результативність туристичної компанії зростає з додаванням обладнання та підвищенням організаційної ефективності, що зазвичай призводить до розширення асортименту послуг;

- об'єднання зусиль туристичних компаній, що спеціалізуються на виробництві спелеологічного туризму.

Кожен з цих методів може допомогти розширити асортимент туристичних послуг «печерного туризму», передусім, за рахунок екологічного, зеленого та інших видів туризму.

Запорукою широкої популяризації спелеологічних ресурсів України є реклама. Саме грамотна маркетингова діяльність збільшує продаж і реалізацію туристичних товарів чи послуг. У сучасних умовах найкращим видом маркетингу можна вважати цифровий маркетинг. Цифровий маркетинг охоплює широкий спектр маркетингових заходів, що використовують різні цифрові канали для взаємодії зі споживачами, включаючи телебачення, радіо, соціальні медіа та Інтернет. Він також використовує передові технології для ефективного впливу на цільову аудиторію як онлайн, так і офлайн.

Таблиця 3.1

Канали та інструменти Digital-маркетингу

Канали	Технічне забезпечення	Інструменти
Інтернет	Пристрої, які забезпечують доступ до інтернету (комп'ютери, планшети, смартфони тощо)	Банерна та контекстна реклама, соціальні мережі, пошукові системи, маркетингові та корпоративні сайти, ігри, квести, опитування, інтерактивні листівки, додаткова реальність, відео-сервіси
Локальні мережі	Пристрої, які забезпечують доступ (комп'ютери, планшети, смартфони тощо)	Банерна та контекстна реклама
Мобільний зв'язок	Мобільні телефони, смартфони	Sms/Mms повідомлення, встановлення брендovаних додатків, організація WOW-дзвінків
Телебачення	Телевізори	Банерна та контекстна реклама, інтерактивні листівки, додаткова реальність, відео-сервіси
Digital art	Комп'ютери	Анімації, звуки, малюнки, ігри, відео, сайти, перфоманси, алгоритми та інсталяції

Джерело: розроблено авторкою за даними [56].

З метою популяризації спелеотуризму та залучення більшого числа туристів необхідно проводити регулярні маркетингові заходи. Вони можуть включати взаємодію із засобами масової інформації, розміщення рекламних банерів і використання Інтернету. Інтернет-реклама, особливо в соціальних мережах, є ефективним і поширеним методом. З сучасним маркетингом, який постійно розвивається, соціальні мережі, туристичні блоги та форуми набувають все більшого впливу. Величезна база користувачів перетворює їх на ідеальну платформу для компаній, щоб рекламувати свої послуги та продукти.

Подібні акції є чудовим способом оцінити відгуки клієнтів, довіру та лояльність до компанії. Використовуючи соціальні медіа, компанії можуть легко інформувати

споживачів про майбутні події, спеціальні пропозиції та акції, зрештою охоплюючи ширшу аудиторію туристів.

Наразі такі соціальні мережі як Instagram та Facebook є найефективнішими платформами у сфері продажу та просування бренду. Надзвичайно важливо регулярно займатися своєю сторінкою та знайти свою унікальну родзинку, що відрізняє компанію від конкурентів. Також для того, щоб залучити відповідну базу, потрібно взаємодіяти з цільовою аудиторією та інформувати їх про послуги підприємства. Таким чином, реклама у соціальних мережах є дієвим способом охопити широку аудиторію, формуючи попит на туристичні послуги.

За якістю сфера послуг значно відрізняється від підприємств матеріального виробництва. Туристичні послуги створюються та споживаються одночасно, не залишаючи місця для коректив на етапі споживання. Таким чином, забезпечення якості в цьому секторі є важливою метою, що гарантує формування та розвиток індустрії туризму.

Безсумнівно, персонал є найціннішим ресурсом для будь-якого туристичного підприємства. Успіх і зростання організації значною мірою залежать від здатності керівництва розуміти важливість мотивації свого персоналу. Правильне розуміння цього аспекту може значно вплинути на ефективність діяльності туристичного підприємства. Коли персонал повністю відданий справі, готовий здійснювати внесок у загальну справу та мотивований, можна досягти виняткових результатів. Це залежить від самовіддачі персоналу, його ставлення до роботи та загальної мотивації.

Керівникам компанії вкрай необхідно використовувати низку мотиваційних тактик, щоб забезпечити успіх своїх працівників, а не покладатися виключно на грошові стимули. Важливо зазначити, що імідж туристичного підприємства формується завдяки сумлінній праці його персоналу. Таким чином, впровадження таких заходів може допомогти підвищити мотивацію працівників:

- доплачувати премії до заробітної плати протягом періоду збільшення обсягів туристичних послуг, порівняно з попереднім періодом;

- пропонувати додаткові оплачувані відпустки або подорожі як винагороду за виняткову ефективність роботи;

- проведення навчальних тренінгів і семінарів для підвищення кваліфікації працівників туристичного підприємства.

Реалізація зазначених пропозицій дозволить раціонально використовувати унікальні спелеоресурси України, створити інноваційний конкурентоспроможний туристично-екскурсійний продукт, збільшити фінансові надходження до місцевого та державного бюджетів, забезпечити нові робочі місця та ін.

Отже, авторкою виявлено головні проблеми організації вітчизняного спелеотуризму на сучасному етапі. З основних причин, які гальмують його розвиток, можна виділити російську військову агресію, недостатність пропагування та популяризації спелеотуризму серед молоді як одного з видів активного відпочинку, недосконалу інфраструктуру, відсутність ефективної державної політики в галузі туризму, порівняно низьку якість туристичних послуг. Відтак, було визначено стратегічні напрями та пріоритети розвитку спелеотуризму в Україні. Звичайно, для вирішення цих проблем вкрай необхідно виділити державні кошти, але це стане можливим лише після розгрому російських загарбників і перемоги України. Проте, на думку авторки, варто уже сьогодні звернути пильну увагу на розвиток вітчизняного спелеотуризму.

ВИСНОВКИ

У результаті опрацювання значної кількості наукових джерел і літератури з досліджуваної проблематики авторка дійшла таких висновків.

Визначено, що спелеологічний туризм є видом спортивного туризму, який включає подорожі та походи природними підземними порожнинами з подоланням різних перешкод. Спелеотуризм поділяється на 2 види: спортивний та екскурсійний. Дослідженням печер займається наука спелеологія. Спелеологи займаються детальним вивченням печер. Печери – природні підземні порожнини, доступні для проникнення до них людини. За основною класифікацією та за їхнім походженням печери поділяють на карстові, ерозійні, тектонічні, льодовикові, вулканічні. За положенням у просторі печери розділяють на горизонтальні, вертикальні, похилі, комплексні. Печери, для проходження яких потрібно додаткове спорядження, розділяють на 9 категорій складності: 1, 2А, 2Б, 3А, 3Б, 4А, 4Б, 5А, 5Б. За ступенем фізичного навантаження спелеологічні маршрути поділяються на прості, шляхи з простими перешкодами, середньої складності з великою кількістю перешкод, складні дистанції та екстремальні маршрути.

У процесі дослідження було проаналізовано джерельну базу кваліфікаційної роботи та визначено ступінь наукового опрацювання теми. Зокрема, виявлено, що достатньо ґрунтовно науковцями досліджено: теоретико-методологічні засади розвитку спелеологічного туризму; понятійно-термінологічний апарат; процес його зародження, становлення та розвитку в світі та Україні; ресурсний потенціал; світовий та український досвід організації спелеотуризму; туристичні дестинації, що забезпечують обслуговування аматорів спелеологічних подорожей, походів та екскурсій; проблеми, що гальмують розвиток спелеотуристичної діяльності; перспективні напрями та пріоритети вітчизняного спелеологічного туризму в післявоєнний період та ін. Серед найавторитетніших зарубіжних дослідників варто, передусім, виділити праці Heros Augusto, Veronica Chiarini, Jochen Duckeck та ін.

Грунтовними з досліджуваної теми є праці таких відомих українських науковців як В. Дублянський, О. Борисова, В. Петранівський, М. Рутинський, Т. Блистів та ін.

Вивчено зарубіжний досвід функціонування спелеотуризму. Визначено країни та окремі дестинації, де він є важливим сектором національної системи туристичного обслуговування, наведено приклади успішної організації та надання послуг спелеотуристам у В'єтнамі, Китаї, Ісландії, Іспанії, Малайзії, Мексиці, Новій Зеландії, США, Франції та ін. Акцентовано увагу, що досвід функціонування спелеологічного туризму в зарубіжних країнах має вивчатись українськими фахівцями та запроваджуватись у післявоєнній Україні.

Висвітлено ресурсний потенціал вітчизняного спелеологічного туризму. Охарактеризовано природні, історико-культурні та соціально-економічні умови та ресурси, наголошено, що вони є фундаментальним підґрунтям для створення інноваційного конкурентоспроможного туристичного продукту для спелеотуристів. Україна надзвичайно багата на печери, яких на її території налічується понад 1100. На теперішній час досліджено 756 печер, що мають назви та відомо їх довжину та глибину. Більшість печер розташовано у таких регіонах України як Крим, Поділля, Карпати та Буковина. Крим має найбільшу кількість печер. З найвідоміших можна, передусім, виділити Кизил-Кобу (Червону печеру), Мармурову, Еміне-Баїр-Хосар, Суук-Кобу (Холодну печеру), Бінбаш-кобу (Тисячоголову) та ін. У Західній Україні найбільшою популярністю серед аматорів спелеотуризму користується печери Оптимістична, Озерна, Попелюшка, Млинки, Кришталева, Вертеба, Атлантида, Угринь та ін.

Досліджено основні етапи зародження та становлення спелеологічного туризму в Україні. Доведено, що вітчизняний спелеотуризм має багату історію. Зацікавлення людей підземними порожнинами почалося ще в стародавні віки. З початку XIX ст. дослідники у своїх працях починають описувати печери Криму, а у 1960-ті рр. спелеотуризм на півострові набув великої популярності. У 1962 р. в Криму було організовано Перший Всесоюзний зліт спелеологів, після якого спелеотуризм стали

вважати громадським рухом, а також він увійшов до системи туризму. У 1960-1980-х рр. в Україні відбувалися активні спелеологічні дослідження, організовувалися численні спелеотуристичні заходи.

Здійснено аналіз розвитку спелеологічного туризму в Україні на сучасному етапі. Зокрема, розкрито принципи виробництва туристичних послуг для аматорів спелеології, вказано популярні серед них маршрути подорожей, походів та екскурсій, а також DESTИНАЦІЇ, що їх вони відвідують найчастіше. Розкрито інноваційний досвід організації спелеотуризму. Висвітлено роль Української спелеологічної асоціації (УСА) у розгортанні спелеотуристичного руху, проаналізовано діяльність низки провідних туристичних агенцій, що спеціалізуються на виробництві та реалізації спелеотуристичного продукту.

Досліджено та систематизовано нагальні проблеми функціонування вітчизняного спелеологічного туризму в сучасних умовах. Окреслено перспективні напрями його розвитку, що мають усі підстави бути реалізованими після перемоги України над російською воєнщиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. - № 31. - 1995. - С. 241-258.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методол. та метод. аналізу, термінологія, районування: монографія / О. О.Бейдик – Київ, 2001. – С. 184–188.
3. Бейдик О. О., Лупішко О. В., Тарабарова І. В., COVID-19: Світовий та національний туризм в умовах форс-мажору. – К., 2020. 96 с.
4. Білоусова Т. М. Таємниці загублених підземель. М.: Астрель, 2009. 541 с.
5. Блистів Т.В. Теорія і практика туристичних походів: Навч. посіб. / Т. В. Блистів. – Львів : Українські технології, 2006 — 132 с.
6. Борисова О. В. Спеціалізований туризм : Навч. посібник для студ. закладів вищої освіти / О. В. Борисова ; М-во освіти і науки України, Харківський нац. аграрний ун-т ім. В. В. Докучаєва. – К. : Кондор, 2020. – 356 с.
7. Булашев А.Я. Спортивний туризм : Підручник / А.Я. Булашев.– Харків : ХГАФК, 2004. 112 с.
8. Дублянський В. М. Карстові печери та шахти Гірського Криму. - Одеса, 1977. 274 с.
9. Дублянський В. М., Ломаєв А. А. Карстові печери України. - К., 1980. 282 с.
10. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський / За ред. проф.. Ф. Д. Заставного. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
11. Пилипюк А., Колотуха І. Стан, можливості та перспективи розвитку спортивного спелеотуризму України. – Вінниця, 2020. 86 с.
12. Прасул Ю. І. Спортивний туризм : Навч.-метод. посібник / Ю. І. Прасул. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 62 с.
13. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму [Текст]: Навчальний посібник/ І. В.Смаль. – Ніжин: В-во НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.

14. Фокін С. П. Спортивний туризм: Навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] /С. П. Никифоров, — К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. — 140 с.
15. Chiarini, V., Duckeck, J. & De Waele, J. A Global Perspective on Sustainable Show Cave Tourism. *Geoheritage* 14, 82 (2022)
16. Heros Augusto Santos Lobo & Edvaldo Cesar Moretti: Tourism in Caves and the Conservation of the Speleological Heritage:The Case of Serra da Bodoquena (Mato Grosso do Sul State, Brazil) // *Acta Carsologica / Karsoslovni Zbornik* 38(2/3):265-276.
17. Богуш Д. Міжнародний імідж України: проблеми і перспективи. [Електронний ресурс] / Д. Богуш // Всеукраїнська Експертна Мережа. – Режим доступу : <http://www.experts.in.ua/inform/news/detail.php?ID=81606>
18. Глобальна рада сталого туризму (GSTC). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gstcouncil.org/about/>
19. Державне агентство розвитку туризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/>
20. Дослідження печери Оптимістична. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://speleo.land.kiev.ua/cave-1.html>
21. Етапи розвитку спелеотуризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/5437143/page:25/>
22. Івашова Н. В. Розвиток туризму в Україні: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / Н. В. Івашова, О. А. Лозова. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/32662/1/Ivashova_tourism%20infrastructure.pdf
23. Історія печери Кришталева. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tourclub.com.ua/uk/info/local-lore/caverns/interesting-articles/Krystalichna_cavern_discovery_investigation
24. Карлсбадські печери. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.atlastour.ua/ua/nature/usa-las-cavernas-de-carlsbad/>

25. Мамонтова печера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mapme.club/poradi/7980-pidzemne-tsarstvo-vid-yakogo-staie-motoroshno-naydovsha-pechera-u-sviti.html>
26. Мармурова печера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/marmurova-pechera/>
27. Організація використання печер для цілей туризму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/books_ukr/petranivsky7.htm
28. Офіційний сайт Укравтодору [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.ukravtodor.gov.ua
29. Офіційний сайт ЮНВТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.unwto.org/>
30. Первинні організації УСА. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.speleoukraine.org/index.php/uk/usa/struktura-i-organi/pervinni-organizatsiji>
31. Печера Куаут Сасе. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.orangesmile.com/extreme/ru/picturesque-caves/kyaut-sae-cave.htm>
32. Печера Айсрізенвельт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tury.club/sight/ledyanye-peschery-aysrizenvelt-v-verfene-4475>
33. Печера Атлантида. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ye.ua/podorozhi/54853_Pechera_Atlantida_tayemnici_pidzemnih_labirintiv_\(FOTOV_iDEO\).html](https://ye.ua/podorozhi/54853_Pechera_Atlantida_tayemnici_pidzemnih_labirintiv_(FOTOV_iDEO).html)
34. Печера Ватнайокулл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udivitelno.com/mesta/item/1072-ledyanye-peshchery-lednika-vatnajjokyudl-islandiya-30-foto>
35. Печера Вейтомо Глоуворм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ouyevve.livejournal.com/251674.html>
36. Печера Вертеба <https://tobm.org.ua/pechera-muzej-trypilskoyi-kultury-verteba/>
37. Печера Еллісон. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://4sport.ua/news?id=22231>

38. Печера Кристалів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naturalist.if.ua/?p=2639>
39. Печера Кришталева. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20111107052827/http://snap.com.ua/uk/travel/pechera-krishtaleva-krivchenska>
40. Печера Млинки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ru/poi_object/66027_mlynky-cave.htm
41. Печера Озерна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://irp.te.ua/ozerna-gipsova-pechera/>
42. Печера Оптимістична. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/optymistychna-pechera/>
43. Печера Очеретяної флейти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/1918105-unikalni-mistsya-pechera-ocheretyanoji-fleyti.html>
44. Печера Попелюшка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/66098_peschera-zolushka.htm
45. Печера Угринь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tourclub.com.ua/uk/info/other/exkursii-v-peshcheru-uhryn>
46. Печера Хан Шон Дунг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vsviti.com.ua/nature/3322>.
47. Печери Бату. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publish.com.ua/podorozhi/pecheri-batu.html>
48. Печери Західної України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3075317-najdivoviznisi-peceri-ukraini-aki-varto-pobaciti-infografika.html
49. Печери Криму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://travel.tochka.net/ua/7052-peshchery-kryma-zavorazhivayushchiy-gid-pod-zemlyu/>

50. Пещеры США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://vacationidea.com/adventure/best-caves-in-usa.html>
51. Сайт спелеологического клуба «Атлантида». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://atlantida-speleo.com.ua/>
52. Сайт спелеологического клуба «Циклоп». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://optimistychna.com>
53. Сайт туроператора «Відвідай». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://vidviday.ua/pechera_mlynky_kryschtaleva_atlantyda_optymistyschna
54. Сайт турфирмы Wild Tour. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wildtour.com.ua/ru/tour/atlantida-verteba-i-mlynki-2-dnya/>
55. USA. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.speleoukraine.org/index.php/uk/usa>
56. Digital маркетинг: канали. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ilion.digital/ua/digital-marketing-efektivne-czifrove-prosuvannya-produktivabo-poslug>
57. WORLDS LONGEST CAVES. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.caverbob.com/wlong.htm>

ДОДАТКИ

Додаток А

Цікаві печери світу

1	<p>Печера Вейтомо Глоуворм (Waitomo Glowworm)</p>	
2	<p>Печера Ватнайокулл (Vatnajökull Glacier Cave)</p>	

3	Печера Очеретяної Флейти	
---	--------------------------------	--

<p>4</p>	<p>Печера Еллісон</p>	 <p>The photograph shows a vertical, narrow cave passage. A person is rappelling down a rope from the top. The walls are dark and layered, with a bright light source at the top creating a strong contrast. The National Geographic logo is visible in the bottom right corner of the image.</p>
----------	---------------------------	--

Продовження Додатку А

5	Печера Куаут Sae	
6	Печера Шондонг	

Продовження Додатку А

7	Печера Айсризенвельт	 The photograph shows the interior of the Aisriessenhöhle (Ice Caves) in the Kyffhäuser National Park, Germany. A large, rounded, translucent blue ice formation is illuminated from below, creating a vibrant glow. To the right, numerous long, thin icicles hang from the ceiling, and the cave walls are covered in various ice formations. A metal railing is visible in the foreground. A watermark for 'Travel.ru' is present in the bottom right corner of the image.
8	Карлсбадські печери	 The photograph shows the interior of the Karlsbad Caves (Karlštejn) in the Czech Republic. The cave is filled with a dense forest of white, elongated stalactites hanging from the ceiling. The lighting is warm and focused on the formations, highlighting their intricate textures and shapes. The cave floor is rocky and uneven.

9	Печери Бату	
10	Печера Кристалів	

Додаток Б
Печери Криму

1	Мармурова	 A photograph of the interior of the Marble Cave (Мармурова). The cave is illuminated with warm, yellowish light, highlighting the intricate formations of stalactites and stalagmites. A concrete walkway with a metal railing leads through the cave, and a set of stairs is visible in the distance.
2	Кизил-Коба (Червона печера)	 A photograph of the interior of the Red Cave (Кизил-Коба). The cave is illuminated with warm, yellowish light, highlighting the intricate formations of stalagmites. The rock walls are a deep red color, and the floor is covered in a layer of sand or silt.

3	Еміне-Баїр-Хосар	
4	Суук-Коба (Холодна печера)	

5	Бінбаш-Коба (Тисячоголова)	
---	-------------------------------	--

Додаток В
Печери Західної України

1	Оптимістична	
2	Озерна	

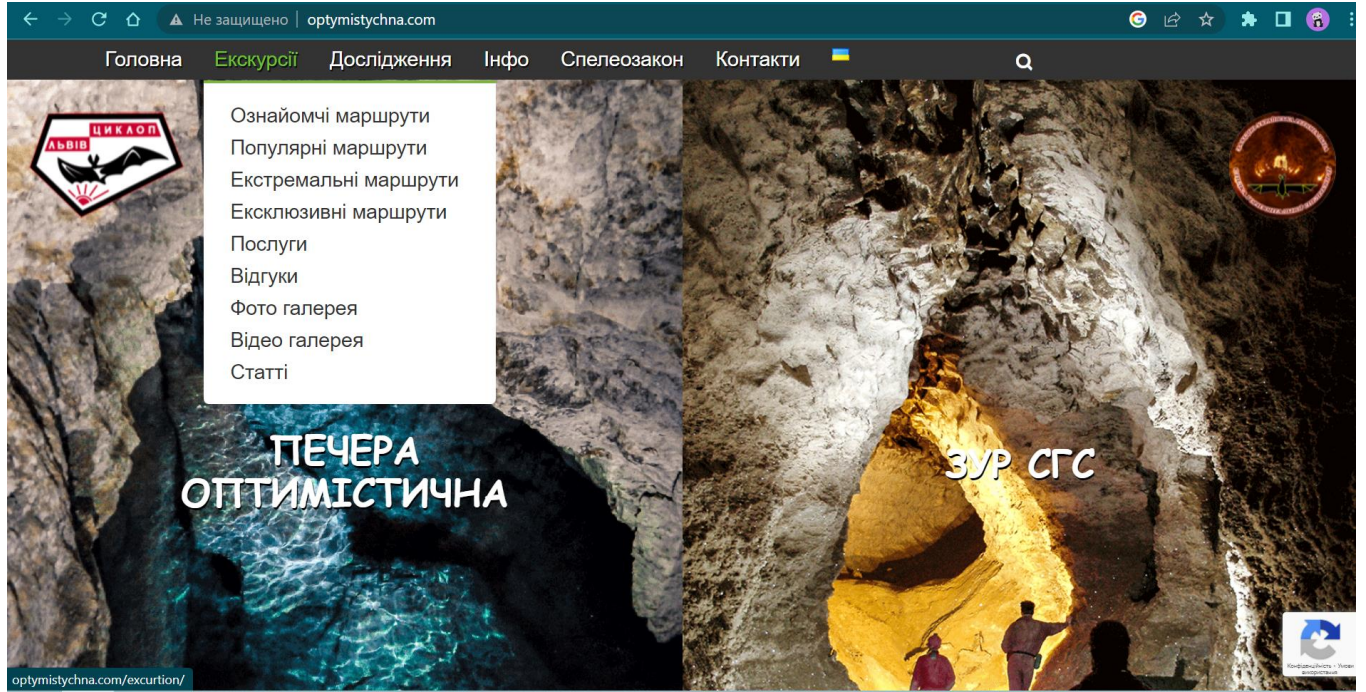
3	Попелюшка	
4	Млинки	
5	Кришталева	

Продовження Додатку В

6	Вертеба	 A reconstruction of a prehistoric cave interior. The scene is dimly lit, showing several clay figurines and pottery items. On the left, a large seated female figurine holds a child. In the center, a standing female figurine holds a bundle. To the right, a smaller seated female figurine is surrounded by several small clay bowls. A small pile of sticks, possibly representing a fire, is in the center. The background shows the rough, rocky walls of the cave.
7	Атлантида	 The interior of a cave, featuring a large, calm pool of water with a distinct greenish tint. The water reflects the surrounding rocky walls. The cave walls are dark and textured, with some areas appearing wet or covered in mineral deposits. A vertical wooden post or pole is visible in the foreground, partially submerged in the water. The lighting is dramatic, highlighting the textures of the rock and the surface of the water.

8	Угринь	
---	--------	--

Додаток Г
Офіційний сайт спелеоклубу «Циклоп»

Додаток Д
Офіційний сайт спелеоклубу «Атлантида»

The screenshot shows the website atlantida-speleo.com.ua/tours/speleo. The header features the club's logo, a stylized bat, and the text "Хмельницький Спелео Клуб «АТЛАНТИДА»" over a background image of cave formations. A navigation menu includes links for "Главная", "Пещера «Атлантида»", "ХСК «Атлантида»", "Туры и путешествия", "Мероприятия", "Новости", "Статьи", "ЧаВо", and "Форум". The breadcrumb trail reads "Вы здесь: Главная > Туры и путешествия > Спелеотуры".

The main content area is titled "Спелеотуры" and lists "Пещера «Золушка»" as the current location. Below this, a "Подкатегории" section lists several caves: "Пещера Атлантида", "Пещера «Млынки»", "Пещера «Кристалльная»", "Пещера «Вертеба»", "Пещера «Оптимистическая»", and "Пещера «Буковинка»".

On the left side, there is a vertical menu with buttons for: "Мы едем в Атлантиду", "Заказать тур", "Отдых в подарок", "Календарь событий", "Фотоархив", "Видеоархив", "Сувенирка", "Отчеты", "Отзывы", and "Полезное".

On the right side, there are two sections: "Контакты" for "ХСК «АТЛАНТИДА»" with phone numbers (067 999 2 777, 096 355 1 255) and email (info@atlantida-speleo.com.ua), and a "Как добраться" button; and "Форма входа" with fields for "Логин" and "Пароль".